

TRIANON ÉS A MAGYAR FELSŐOKTATÁS

3. KÖTET

A VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár és a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség 2020. március 10-én a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltárban rendezett konferenciájának előadásai

Szerkesztette és lektorálta: Ujváry Gábor

MAGYAR NAPLÓ
Budapest, 2020

Tartalom

Ujváry Gábor: A katolikus egyetemi ifjúság útkeresése a 20. század első két évtizedében. A Foederatio Emericana megalakulásának előzményei	7
Orosz László: A hazai sváb egyetemisták hallgatói mozgalmának kérdéséhez. Az első világháborút megelőző időszak	43
Sági Éva: Az I. világháború hatása a selmecebányai bányászati és erdészeti főiskola hallgatóságára – rövid áttekintés	71
Vajda Tamás: Szegedi jog- és bölcsészhallgatók adatbázisa és 1914–1920 között teljesített katonai szolgálatai	87
Dévényi Anna: Oktatáspolitikai irányváltás Trianon után – Kornis Gyula koncepciója	173
Bertalan Péter: A népiskolai reform mint a nemzet újraélesztésének egyik eszköze	187
Joó András: „Zárt szám”: történelmi példák, nemzetközi áttekintés és fogalmi kérdések (a XIX. század végétől a második világháborúig)	217
Gali Máté: Berzeviczy Albert és a numerus clausus 1928. évi módosítása	241
Hamerli Petra: A numerus clausus és az olasz politikai „válaszreakciók”	255

OROSZ LÁSZLÓ

A HAZAI SVÁB EGYETEMISTÁK HALLGATÓI MOZGALMÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚT MEGELŐZŐ IDŐSZAK

A Trianon utáni egyetemi és főiskolai hallgatói mozgalmak kérdése – ha ismereteink számos részterületen hiányosak is – nem tekinthető teljességgel ismeretlennek. Több évtizedre visszanyúlóan foglalkoztatja már a kutatást a hazai egyetemisták önszerveződésének kérdése,¹ azóta pedig mélyfúrások is születtek, amelyek egyes konkrét szervezetek (Americana, Turul) tevékenységébe engednek bepillantást.² Teljesen szűz területnek tekinthető azonban a többnyire felfokozott nemzeti hevülettől vezérelt magyar diákszervezeteken kívül (sőt azokkal szemben) álló, az etnikai veszélyeztetettség közösségformáló ereje révén kibontakozó hazai *sváb egyetemista mozgalom* kérdése.³

Noha a hazai szakirodalom a hallgatói szervezetek kérdését alapvetően a két világháború közötti időszak keretrendszerében vizsgálja, a mi mostani – hazai német – kontextusunk némileg korábbra, az első világháborút megelőző nemzetiségpolitikai küzdelmekre nyúlik vissza. Ez volt az az időszak, amikor előbb az erdélyi szászok kezdtek céltudatos önvédelmi politikába (a Kiegyezés és az Erdéllyel újra megvaló-

¹ LADÁNYI Andor: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben 1919–1921*. Budapest, Akadémiai, 1979. – Uő.: *Egyetemi ifjúsági szervezetek a Horthy-korszakban*. Vázlatos áttekintés. *Educatio*, 4 (1995). 265–284.

² UJVÁRY Gábor: *Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk társadalomban”*. A Foederatio Americana-ról. In: Uő.: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Budapest, Ráció, 2010. 413–493. – KEREPESZKI Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945*. Budapest, Attraktor, 2012. – SZÉCSÉNYI András: *A Turul Szövetség felépítése és szerepe a két világháború közötti ifjúsági mozgalomban*. In: *Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok a 19–20. század történelméből*. Főszerk. GERGELY Jenő. Budapest, ELTE BTK, 2009. 214–232. – Ld. még e kötetben Ujváry Gábor tanulmányát.

³ Témánknak – egészen szűk, speciális volta okán – jóformán nincs magyarországi irodalma, így a sváb hallgatói önszerveződéssel kapcsolatosan főként a II. világháború után délkelet-európai otthonukból távozni kényszerült (a magyarországiak mellett jugoszláviai és romániai) ún. dunai svábok neves személyiségeitől származó visszaemlékezések, a kitelepítettek és menekültek emlékezetkultúrájának ápolására hivatott szervezetek sajtótermékei és egyéb kiadványai, valamint a velük való tudományos foglalkozás letéteményese, a tübingeni Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde jelentik a legkézenfekvőbb támpontot. Az intézet munkatársának, Fata Mártának ezúton mondok köszönetet segítségéért.

sult, őket veszélyérzettel eltöltő unió következtében), majd alig valamivel később, a századforduló táján, a délvidéki (bácskai-bánáti) svábok egy szűk értelmiségi rétege is hozzáfogott a politikai önszervezéshez. E sváb „deutschnational” irányzat az e téren már előrébb járó erdélyi szászokkal való kézenfekvő kapcsolatfelvétel mellett külső (nagynémet és nagyosztrák) körökre is támaszkodott.⁴

Ugyanakkor számíthatott az öntudatos hazai németiség szemében kimagasló tekintélyű két szellemi vezér támogatására is. Egyikük Edmund Steinacker,⁵ a pángermán kapcsolatai miatt a magyar országterületről lényegében kiutált újságíró, mérnök, gazdasági szakember, 1875-től a magyar országgyűlésbe két erdélyi szász kerületből négyszer is megválasztott képviselő, aki a századforduló idején politikai/szervezési tekintetben volt a német mozgalom szürke eminenciása, és nem mellesleg Ferenc Ferdinánd, a kevéssé magyarbarát trónörökös legbelsőbb körének tagja. A másik személy Adam Müller-Guttenbrunn,⁶ az „Erzschwab”-nak is nevezett bánáti sváb származású író, aki számos történelmi témájú regényt alkotott (közülük legismertebb a „*Von Eugenius zu Josephus*” összefoglaló címet nyert trilógia nyitó darabja, a *Der große Schwabenzug*, mely a sváb népi öntudat sarokkövét jelentő XVIII. századi betelepülésnek állít emléket). E művében és más írásaiban is piedesztálra emelte a verejtékes munkával megkapaszkodó, saját erejéből felemelkedő, javait nem ajándékba kapó, hanem magának kikaparó, s ezért büszke és jogaira kényes sváb parasztember toposzát. Ő tehát szépirodalmi eszközökkel terjesztette a német népi öntudat programját. A XIX. század végén – önkéntes száműzetésben – már

⁴ A századforduló pángermán szervezetei kapcsán ld. TOKODY Gyula: *Ausztria–Magyarország a Pángermán Szövetség (Alldeutscher Verband) világszertei tervei (1890–1918)*. Budapest, Akadémiai, 1963. – SCHÖDL, Günter: *Alldeutscher Verband und deutsche Minderheitenpolitik in Ungarn, 1890–1914. Zur Geschichte des deutschen „extremen Nationalismus”*. Frankfurt/Main, Lang, 1978. – HERING, Rainer: *Konstruierte Nation. Der Alldeutsche Verband 1890 bis 1939*. Hamburg, Christians, 2003.

⁵ GRONEWEG, Barbara: *Die Anfänge der volkspolitischen Arbeit Edmund Steinackers 1867–1892*. München, Max Schick, 1941. – STEINACKER, Harold: Edmund Steinacker 1839–1929. In: Uő.: *Austro–Hungarica. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge zur Geschichte Ungarn und der österreich–ungarischen Monarchie*. München, R. Oldenbourg, 1963. 312–325. – MADARAS ÉVA: Die Tätigkeit Edmund Steinackers zur Hebung des nationalen Selbstbewußtseins des ungarländischen Deutschlands im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts. *Acta Universitatis Debreceniensis, Series historica*, 3 (1964). 111–140. – TOKODY Gyula: Edmund és Harold Steinacker a német Südostforschungban. *Századok*, 131 (1997). 677–722.

⁶ MÜLLER-GUTTENBRUNN, Adam: *Der Roman meines Lebens*. (Aus dem Nachlaß zusammengestellt von Roderich Müller-Guttenbrunn.) Leipzig, Staackmann, 1927. – ROGL, Ludwig: *Der Anteil Adam Müller-Guttenbrunn am völkischen Erwachen des Donauschwabentums*. Brünn–München–Wien, Callwey, 1943. – Adam Müller-Guttenbrunn Fest-Nummer. *Südostdeutsche Heimatblätter*, 1 (1952/1–2). – WERESCH, Hans: *Adam Müller-Guttenbrunn. Sein Leben, Denken und Schaffen. I–II*. Freiburg i. Br., [szerzői magánkiadás], 1975.

mindketten Bécs környékén éltek: Steinacker Klosterneuburgban, Müller-Guttenbrunn pedig Weidlingben. Személyük nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Bécs gravitációs pontja legyen az öntudatos magyarországi német ifjaknak.

A hazai német nemzetiségi mozgalom elindítói hamar felismerték, hogy a népi-ségi harc elengedhetetlen előfeltétele egy céltudatos és elkötelezett fiatal értelmiségi réteg kitermelése. E fiatalok összegyűjtésére és hatalmas energiáik kanalizálására a századfordulón került sor. 1899-ben Bécsben (Steinacker és Müller-Guttenbrunn gyámkodása mellett) megalakult a „*Vereinigung deutscher Hochschüler aus den Ländern der ungarischen Krone*”. Az egyesület létrejöttének időpontjaként néme-lyek inkább az 1900-as évet fogadják el,⁷ voltaképp azért, mert az osztrák hatóságok által az előző év december 15-én engedélyezett (44 paragrafusba foglalt) egyesü-leti alapszabály⁸ – vagyis a formai megalakulás – után az alakuló közgyűlésre már a következő év elején került sor.⁹

Az egyesületről – a céljairól s az öt mozgató szándékokról – az alapvetően techni-
kai és szervezési kérdésekkel foglalkozó statútumok helyett többet mond a csatlako-
záskor tett eskü szövege. „Esküszöm, hogy a magyar korona országaiból való fő-
iskolások bécsi egyesületének feladatait indokoltnak tekintem, ezeket a magamévá
teszem, és a népem iránti szeretetből kifolyólag arra fogok törekedni, hogy mindent
megtegyek, ami támogatja e nép anyanyelvét, önálló jellege megőrzését s kulturális
haladását. Ígérem továbbá, hogy mindenkor energikusan állást foglalok minden olyan
dolog ellen, ami a magyar korona országaiban élő németek érdekeit veszélyezteti.
Különösképp kötelezem magamat arra, éserőm szerint közreműködök benne, hogy
a német egység és népközösség gondolata magyarországi népünk térben és gondolko-
dásban egymástól elválasztott fiaiban teljes győzelemre jusson, elsőként is az egye-
temi ifjúságban, itt az egyesületben. Esküszöm Nektek, hogy távol tartom magamat
az egyesület életének bármiféle törzsi viszályból [értsd: a szászok és a svábok közötti
egyenetlenségekből] fakadó megbontásától. Egyidejűleg egyetértésemet adom ahhoz,

⁷ A hallgatói egyesület maga is hajlott rá, hogy felállítását az 1900-as esztendőhöz kösse, amit az bizonyít, hogy tízéves jubileumát majd csak 1910-ben fogja ünnepelni, mégpedig egy bécsi ren-
dezhely keretében, amelyen tekintélyes patrónusai is jelen lesznek, sőt Müller-Guttenbrunn
beszédét is tart. Vö. TAFFERNER, Anton: Der historische Weg der Suevia Pannonica. *Archiv der
Suevia Pannonica*, 8 (1973/1974). 89–92, 90. (A továbbiakban: TAFFERNER, 1973/74.) – Az egyesü-
let az I. világháború kitörése után szüneteltette tevékenységét.

⁸ Aufruf! *Deutsches Tagblatt für Ungarn*. 1902. november 23. 2. – A felhíváshoz csatolva az alap-
szabály kivonata. (Az egyesület céljainak, a megvalósításuk érdekében használandó eszközeinek,
a rendes illetve rendkívül tagság feltételeinek, illetve a tagok, támogatók és jötevők befizetéseinek
tisztázásán túl a 44.§ kimondja: „Valamennyi tagnak árja német származásúnak kell lennie.”)

⁹ SENZ, Ingomar: Die „deutschnationale” Bewegung in Südungarn vor 1914. *Südosideutsches Archiv*,
15/16 (1972/1973). 115–190, 165–166. (A továbbiakban: SENZ, 1972/73.)

hogy az egyesület kiváltképp ott avatkozzon be, ahol azt a nemzet érdekében vállalt munkában előállott hiányosságok a leginkább szükségessé teszik. Becses kötelességemnek tekintem, hogy az egyesület rangját és tekintélyét minden körülmények között megtartsam és védelmezzem, továbbá a szabályzatban előírt kötelességeknek lelkiismeretesen eleget tegyek. Eskümet kézfogással és becsületszóval erősítem meg.”¹⁰

Az eskü szövegéből világos politikai háttértöltet olvasható ki. Fáradhatatlan áldozatkészség a német ügy szolgálatában, aktív közreműködés az összetartozás-tudat és a népközösség érzületének fölélesztésében, rendíthetetlen eltökéltség a német nemzetiségi mozgalom kiépítésében. Ugyanakkor felelősségérzet is, vagyis a feladatok bátor fölvállalása annak érdekében, hogy a korábban az „elnemzetietlenedés” (értsd: az elmagyarosodás) útjára lépett sváb értelmiség helyett egy a németiségére büszke új elit vegye kezébe saját véreinek fölemelését.

Az egyesületet létrehozó bécsi egyetemisták motivációnak megértéséhez néhány, az őket kibocsájtó közeggel kapcsolatos információ fogódzót nyújthat. A dualizmus korszakában a magyarországi német értelmiségi réteg átstrukturálódása következett be. E réteget még a Kiegyezés korában is alapvetően a városi polgárság termelte ki, ám az 1867 után (nagyjából a 80-as évtizedtől kezdve) szignifikánssá váló számos – egyebek közt társadalmi – változás nyomán állandó növekedésnek indult a paraszti eredetűek aránya. Mivel a jómódú parasztság a társadalmi emelkedés lehetőségét látta gyermekei taníttatásában, a 80-as évektől mind több és több németajkú parasztfiatal került gimnáziumokba, sőt egyetemre is.

Mint ahogy azonban az elveiben feltétlenül, a konkrét, gyakorlati megvalósításában azonban már jóval kevésbé nagyvonalúan kivitelezett 1868-as nemzetiségi és népiskolai törvénykezés számos visszás jelenséget mutatott,¹¹ a kisebbségi lakosság – köztük a délvidéki svábság – egyre inkább úgy érezte, hogy az állami oktatáspolitikai, s ennek részeként az 1879-es népiskolai és az 1883-as középiskolai törvény egyértelműen a magyarosítás szolgálatába állt. S valóban, az anyanyelvi népiskolák rohamos megfogyatkozása¹² mellett nemsokára egyetlen német gimnázium vagy

¹⁰ A német nyelvű eskü szövegét közli SENZ, 1972/73. 166.

¹¹ A kérdéskör máig alapvető hazai feldolgozása MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, Minerva, 1944. [Reprint: Budapest, Optimum, 1989.] – A nemzetiségek lehetőségeit az elemi és a középiskolák szintjén (a felsőoktatásban nem) vizsgálja PUTTKAMER, Joachim von: *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn: Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867–1914*. München, R. Oldenbourg, 2003. – A legújabb szakirodalomból KOVÁCS Kálmán Árpád: A nemzetiségi törvény egyház- és oktatáspolitikai vonatkozásai a dualizmus korában. In: *Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon*. Szerk. Uő. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2019. 105–134.

¹² A dél-magyarországi – Temes, Torontál és Bács-Bodrog vármegyékben együtt élő – nemzetiségi lakosság anyanyelvi népiskolai ellátottságára jellemző, hogy az 1917/18-as tanévben a románok eseté-

reáliskola sem maradt a szűkebb (Erdélyen kívüli) magyar államterületen, noha a 60-as évek elején még 18 ilyen intézmény volt.¹³

Az oktatás közép- és felső szintjét kijárva – a városi eredetű német értelmiséggel együtt – a vékony paraszti sváb diplomás réteg is elvesztette német identitását, s az elmagyarosodás útjára lépett. A dolgok ilyen irányú folyásával szembemenő, atipikus sváb értelmiségi életútra, mint ritka kivételre, csak igen kevés esetben akadhattunk. Csupán a módosabb felsőparasztság engedhette meg magának (már ha egyáltalán nemzeti szempontból elég öntudatos volt és az asszimilációval kimondottan szembeszegülő büszke német érülettel bírt), hogy fiait ne a budapesti, vagy 1872-től a kolozsvári egyetemre küldje tanulni, hanem inkább Bécsbe, netán a birodalmi német egyetemekre. (Az 1874-ben alapított zágrábi egyetem nemcsak a dél-magyarországi, de még a horvát tagországhoz tartozó szerémségi és szlavóniai németekre sem tudott – Budapestet kikerülő – vonzó hatást kifejteni, így körükben aztán tényleg vitathatatlan prioritást élvezett Bécs.)¹⁴

ben 1517 lakosra esett egy népiskola, a szerbek esetében 2250 lakosra, a szlovákok esetében 3062 lakosra, míg a németek esetében 10 632 lakosra, akik így láthatóan messze a legrosszabb helyzetben voltak. Ezzel szemben a dualista kor elején, 1872-ben 1810 kizárólag német tannyelvű, továbbá (1869-ből való adatok szerint) 957, a németet más nyelvekkel együtt használó népiskola volt, melynek révén a német oktatásügy „az ország csúcán” állt. Mindez együtt járt az analfabéták mindenki másnál alacsonyabb arányával. Vö. SENZ, Ingomar: *Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem Ersten Weltkrieg. Eine Entwicklung im Spannungsfeld zwischen Alldeutschtum und ungarischer Innenpolitik*. München, R. Oldenbourg, 1977. 212–213. (A továbbiakban: SENZ, 1977.) – A németajkú lakosság anyanyelvű iskoláztatásának elsovadását a németiség helyzetével egyháztörténeti szempontból foglalkozó szakirodalom is kiemeli: 1918-ra 417 német népiskola maradt, melyekből 254-et az alig negyedmilliósi erdélyi szászország evangélikus egyháza tartott fenn, további 116 pedig a csaknem tisztán német „Burgenlandban” [sic!] volt, így tehát a teljes fennmaradó (másfél milliónyi) németajkú népességre nem egész 50 német népiskola jutott. Közép- és felsőfokú képzést német nyelven csak Erdélyben találunk: 1910-es adatok szerint 5 főgimnáziumot (Nagyszeben, Brassó, Segesvár, Medgyes és Beszterce), 2 algimnáziumot, 1 főreáliskolát (Nagyszeben), 2 alreáliskolát, 7 polgári iskolát, 9 ipariskolát, 2 kereskedelmi iskolát, 3 mezőgazdasági iskolát, valamint egy-egy tanítóképzőt, illetve tanítónőképzőt (Nagyszeben illetve Segesvár). Vö. HALTMAYER, Josef: *Deutschtum und Katholizismus im Königreich Ungarn vor dem Ersten Weltkrieg. Südostdeutsches Archiv*, 30/31 (1987/1988). 29–39, 38. – A statisztikai adatok egy másik csoportosításából az is kiderül, hogy a németajkú lakosság iskoláskorú gyermekei közül (1913-ban) 44 800 járt német iskolába, ezzel szemben 186 329 magyar iskolába. Ugyanebben az évben Magyarország 2345 óvodájából 26 volt német, míg a 16 861 népiskolából 447. Vö. RIEDL, Franz Hieronymus: *Das Südostdeutschum in den Jahren 1900–1918*. München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1970. 41. (A továbbiakban: RIEDL, 1970.)

¹³ KRAFT, Stephan: *Denkschrift über die Möglichkeit, die deutschungarische studierende Jugend einer ferneren Magyarisierung zu entziehen*. Wien, 1911. 6. – SENZ, 1977. 213.

¹⁴ OBERKERSCH, Valentin: *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien und Kroatien bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*. Stuttgart–Graz, [szerzői magánkiadás], 1972. 67. – A témához ld. még PLAUTZ, Oskar: *Das Werden der deutschen Volksgemeinschaft in Südslawien*. Neusatz/Novi Sad, Druckerei und Verlags-A.G., 1940.

A magyarországi eredetű diákok német nyelvterületre irányuló egyetemjárását vizsgáló szakirodalom szerint az 1870-es évtizedtől – az országon belüli felsőoktatás támaszpontjainak gyors ütemű kiépülésével párhuzamosan – a *külföldi* tanulmányok iránti érdeklődés (időleges) lanygulása következett be, ami csak az 1890-es évek legelején kapott újabb dinamikus lendületet.¹⁵ Ekkorra azonban a hallgatók etnikai struktúrájában aránymódosulás állott be, ami a magyar kutatók régebbi – egy évszázaddal ezelőtti – generációját olyan megállapításokra sarkallta, miszerint a külföldi egyetemeket többnyire már csak a hazai etnikai kisebbségek látogatták.¹⁶ Ha ma már kevésbé sarkosan látjuk is,¹⁷ az mindenesetre aligha vitatható, hogy a magyar felsőoktatási intézmények – akár 1867 után elveszítve multinacionális karakterüket, akár eleve magyar szellemiségben megalapítva azokat – a nemzetiségi közegekből érkező diákok számára az alkalmazkodás kontra külföldi egyetemplátogatás alternatíváját állították. Nem véletlen tehát, hogy a Monarchia Lajtától keletre eső (magyar) felének egyetemein az 1892/93-as tanévben a hallgatók 80,2%-a volt magyar nemzetiségű, és bár – mint láttuk – egyre növekedett a felsőoktatásba kerülő nem magyar fiatalok száma, 1910-re még így is csak 76,7%-ra csökkent ez az arány. A német nemzetiségűek 1892/93-ban (12,2%-os országos népességarányuk ellenére) csak az egyetemisták 5,3%-át tették ki, 1910-ben (ekkor országos arányuk 9,7%) még kevesebbet, 4,9%-ot. Ahogy erősödött a magyarok jelenléte hazai egyetemeiken, úgy csökkent a jelenlétük külföldön. A Monarchia ciszlajtán (osztrák) felében a magyar etnikumú egyetemisták aránya az 1871-es 4%-ról az 1890-es 2,9%-on át 1910-re 0,7%-ra fogyatkozott. Ha kimondottan Bécsset vesszük szemügyre, ott az egyetemen a magyar etnikumú hallgatók 1857-ben 12,5%-ot tettek ki, 1883-ban 11,3%-ot, 1893-ban 4,8%-ot, s végül 1913-ban 1,5%-ot. Ugyanitt a műszaki képzésben (Technische Hochschule) is nyomon követhető ez a csökkenő tendencia: 1857-ben 20%, 1874-ben 9%, 1893-ban 5,4%, 1913-ban 0,2%.¹⁸

¹⁵ SZÖGI László: *Studenten aus Ungarn und Siebenbürgen an den deutschen Universitäten 1789–1919*. In: *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Szerk. FATA Márta–KURUCZ Gyula–SCHINDLING, Anton. Stuttgart, Franz Steiner, 2006. 387–408, 391–392. (A továbbiakban: SZÖGI, 2006.)

¹⁶ LUKINICH Imre: *A magyarok egyetemjárása külföldön*. In: *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Szerk. MAGYARY Zoltán. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927. 149–165, 161.

¹⁷ A tézist Szögi László kifejezetten cáfolja: SZÖGI, 2006. 405–406.

¹⁸ STICKLER, Matthias: *Die Selbstorganisation der Studenten aus dem Königreich Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen zwischen 1871 und 1918*. In: *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Szerk. FATA Márta–KURUCZ Gyula–SCHINDLING, Anton. Stuttgart, Franz Steiner, 2006. 471–503, 476–477. [A magyar hallgatóság esetében a szerző nem az „ungarisch”, hanem a „magyarisch” kifejezést használja, láthatóan nem állami, hanem etnikai keretekben gondolkodva. – O.L.]

Bécsben, ahol folyamatosan emelkedett a dél-magyarországi sváb egyetemisták száma, 1900. január 21-én – a Mühlgasse 9. sz. alatti Plechers fogadóban – 18 sváb hallgató vett részt azon az alapító közgyűlésen, ahol (egy mérnökhallgatót, Adolf Wettl-t elnökké választva) létrejött a főtebb már említett egyesület „a magyar korona országaiból származó német főiskolások” tömörítésére.¹⁹ Maga a név arra utal, hogy – területi alapon szerveződve – a Lajtától keletre eső birodalomfél minden németajkú hallgatóját tömöríteni kívánták, tehát az erdélyi szászok közül érkezőket is. Utóbbiak azonban, híven elkülönülésük sajátos történelmi hagyományaihoz, már korábban megszerveződtek: 1894 óta létezett egy saját szervezetük Bécsben, a „Verein siebenbürgisch-sächsischer Hochschüler”. Mindazonáltal hamar igen jó kapcsolat alakult ki a két magyarországi német hallgatói csoport között, melyek egymás rendezvényeit előszeretettel látogatták.²⁰

A frissen létrejött egyesület – első látványos megmozdulásaképp – az 1900-as év tavaszán felhívást fogalmazott, s azt Bécsből nagy mennyiségben körbeküldte Magyarországra német lakta vidékeire s főbb kulturális központjaiba. Szövegét, melyből számos hazai lap szemezgetett (általánosan veszélyesnek minősítve e gondolatokat), a *Pesti Hírlap* „hű fordításban” közölte le: „A magyar korona országaiból való német főiskolai tanulók egyesülete Bécsben. – A viszonyok nyomásának engedve, mi, a magyar korona országaiból származó német diákok, kényszerítő szükségét éreztük egy oly egyesület alapításának, melynek az a föladata, hogy az erdélyi szászokkal szövetségben, a mi törzsökös német apáink bátorságát a mi német jellegünk (Eigenart) és nyelvünk fön[n]tartásáért folytatott szent harcban újból lángalobbantsa, az ingadozókat erősítse és a híveket az elfajzás gyanúja ellen megvédje. – Minden igazi német földi s különösen mindenki, aki a mi ifjú és fiatalosan üde némethitű sajtónkat figyelemmel kíséri, be fogja látni, milyen keserves szüksége van anyanyelvünknek megint a komoly védelemre és arra, hogy a mi tanuló fiatalságunk a német gondolkodás,

¹⁹ OBERKERSCH, Valentin: Donauschwäbische Akademikerverbände bis zum 2. Weltkrieg. *Der Donauschwabe*, 10 (1960), Nr. 52. (A továbbiakban: OBERKERSCH, 1960/52.) A szerző még a résztvevőket – pontosabban azok jelentős részét – is megnevezi. [Egy ötrészes cikksorozatról van szó a „Landsmannschaft der Donauschwaben” hírlevelében. Első rész: *Der Donauschwabe*, 10 (1960), Nr. 51. – Második rész: *Der Donauschwabe*, 10 (1960), Nr. 52. – Harmadik rész: *Der Donauschwabe*, 11 (1961), Nr. 1/2. – Negyedik rész: *Der Donauschwabe*, 11 (1961), Nr. 3. – Ötödik rész: *Der Donauschwabe*, 11 (1961), Nr. 4.]

²⁰ A délvidéki német sajtó még a két szervezet közös szilveszteri ünnepségéről is beszámol, megjegyezve: „Így helyes és nemes. Egyesült erővel akarjuk a társas szellemet is ápolni, hogy a harc napján majd könnyebben tudjuk testvéri hűséggel védeni a mi német ügyünket.” Az ünnepélyen – mint harmadik „testvéregyesület” – a „Verein der Siebenbürger Sachsen” is rész vett. Vö. Die Sylvesterfeier der Sachsen und Schwaben in Wien. *Deutsches Tagblatt für Ungarn*, 1901. január 6. 3. – Vö. V. WINDISCH Éva: Kísérletek a dél-magyarországi németiség megszervezésére a századforduló éveiben. *Történelmi Szemle*, 8 (1965). 23–60, 31. (A továbbiakban: WINDISCH, 1965.)

német érzés és német jelleg otthonával rendelkezék. – Németek, ti, gondolatok testvéreitekre, akik töletek távol a németiségért küzdenek! És ti, földi[j]eink, ne ingadozzatok, legyetek erősek és egyetértők! – Bécsben, 1900. március. Üdv! – Mattes József jegyző, Wettl [Adolf] elnök.”²¹

Az alakulásról szóló hír, melynek aznapi vezércikkét szentelte a lap, az osztrák–magyar államközi kapcsolatokban is feszültséget gerjesztett, tekintve hogy maga az osztrák kormány legalizált egy várhatóan magyarellenes célokat szolgáló szerveződést („úgy kell lennie, ha ezek a nagy-német ifjak egy már megalakult egyesület képében, alapszabályokkal lépnek föl”). A lap határozott politikai ellenlépést sürgetett. „Nagyon szeretnénk, ha ezt az érdekes kérdést a képviselőházban valaki szellőztetné s a magyar kormánynak ez által módot adna arra, hogy a bécsi kormánytól megkérdezze, vajon az ottani politikai nyavalyáknak [értsd: a nemzetiségi csatározásoknak] Magyarországra való vámmentes behurcolását az osztrák kormány szintén a dualisztikus kölcsönösség egyik kiegészítő részének tekinti-e? [...] Semmikép[p]en sem szabad Magyarországot annak kitenni, hogy az osztrák államot dekomponáló politikai ragály itt is elterjedjen s a mi nemzeti és állami békénk is áldozata legyen az osztrák politikai aszkórságnak.” Belpolitikailag tehát kérdés sem férhetett hozzá, „[...] hogy ezt a külföldről felénk irányított bontó politikai akciót kíméletlenül ki kell pusztítani.” Főképp azért, mert a bécsi diákok egyesülete „az ország hazafias német lakosságát a magyar állameszme ellen nyílt harcba hívja”, s a mindezt segítő osztrák körök „Magyarországot az itteni németajkú tanuló ifjúság által akarják aláaknáztatni. Szégyen, hogy ilyen hazaáruló szolgálatokra egyáltalán kaptak magyarországi német ifjakat.”²²

Március folyamán a magyar sajtó – fővárosi és vidéki lapokról egyaránt beszélünk – széles frontján indult támadás a német hallgatói egyesület ellen. Egymásra licitáló cikkek sokasága utasította vissza a szélsőségesnek és uszítónak bélyegzett kezdeményezést, illetve próbálta annak kibocsájtóit s persze aláíróit (Wettl-t és Mattest) lejáratni és marginalizálni. Ugyanakkor sorra hozták az elhatárolódást kinyilvánító, felháborodott nyilatkozatokat – ügyelve arra, hogy azok közt „németajkú hazafiak” megszólalásai is helyet kapjanak.

A *Budapesti Napló* szerint pusztán azzal, hogy német anyanyelvű magyarországi diákok szervezkednek Bécsben, nem is kellene foglalkozni. „Eddig még nincs a dologban semmi kivetni való. Szokás az, hogy az egy hazából idegenbe szakadt diákok egyesületet csinálnak. Ez az egyesület azonban odaát magyarfalással foglalkozik.” Ezért is szúrhat szemet sokaknak, hogy „[...] ezek a vereinigungos urak majd

²¹ Magyarellenes diák-szövetség Bécsben. *Pesti Hírlap*, 1900. március 19. 1.

²² Uo.

hazajönnek magyar kenyeret enni. Azt se ártana megnézni a Verein listájában, hogy hányan van a tagok között stipendiuma – hazulról.”²³

A *Pesti Napló*, a „délmagyarországi »árják«”-ról írva szintén úgy fogalmazott, hogy „különösebb jelentőséget nem tulajdonítunk a Bécsbe került verseci »árják« vállalkozásának; a magyar kultúrát nem féltjük tőlük [...]. Ez árja ifjakknak még nagyon sokat kell nőni, hogy délvidéki német honfitársaink nyugalmát félteni kelljen tőlük.” Az „árja” kifejezést azért hangoztatta több ízben is a cikk, mert „a német gondolkodás és érzés önálló otthonát” megteremteni kívánó egyesület alapszabályában a lap rábukkant arra a kitételre, miszerint: „Az egyesület tagja csak árja származású német ember lehet.” [Kiemelés az eredetiben – O.L.] A lap a többször citált felhívást aláíró egyesületi vezetők kilétének is utánament, mindkettőről kiderítve, hogy délvidékiek: az elnök „Wettl verseci születésű technikus [sic], ki a lőcsei állami főreáliskolában tette le az érettségi vizsgálatot [...].”²⁴

A *Magyarország* az „egyesület saját pecsétjével ellátott proklamáció”-jából főleg azt a gondolatot ajánlotta olvasói figyelmébe, miszerint céljai közt van „[...] a német nemzeti szokások és erkölcsök általános elterjesztése, azonkívül a magyarság lassankénti letörésére Magyarország területén német iskolák alapítása és fön[n]tartása minél nagyobb számban.” Ugyanakkor örömmel utalt rá a cikk, hogy „[...] nagyon sok magyarországi »német« [ezt a lap tette idézőjelbe] főiskolai hallgató a legnagyobb megbotránkozás hangján utasította vissza a mozgalomban való részvételt kérő meghívást.”²⁵ Az *Alkotmány* – megegyező című – cikke szintén a hazai németajkú ifjúság elutasító magatartását emelte ki a felhívással kapcsolatban, példákat azonban nem hozott.²⁶

A *Budapesti Hírlap* ennél már több konkrétumot tudott bemutatni. Nevekkellátott, mégpedig német csengésű nevekkell rendelkező aláírók által kibocsátott ellennyilatkozatot tett közzé, mely a bécsi egyesület kiáltványát jegyző Wettl egykori

²³ Vereinigung deutscher Hochschüler aus den Ländern der ungarischen Krone in Wien. *Budapesti Napló*, 1900. március 20. 8.

²⁴ A délmagyarországi »árják«. *Pesti Napló*, 1900. március 19. 4. – Wettl iskolai előéletéhez hozzátartozik, hogy csak az utolsó két főreáliskolai osztályt végezte a Szepességben, az első hatot szülővárosában, Versecen járta ki, ahol az iskolai értesítők a jeles tanulmányi eredményt hozók dicsőséglistáján hozták a nevét többször is. Vö. A verseci községi főreáliskola értesítője az 1889–90. tanévről. *Budapesti Hírlap*, 1890. szeptember 4. 9. („I. Melléklet a Budapesti Hírlap 244-ik számához.”), továbbá: A verseci községi főreáliskolába [...]. *Budapesti Hírlap*, 1893. augusztus 5. 9. („Melléklet a Budapesti Hírlap 214-ik számához.”)

²⁵ Magyarellenes izgatás a bécsi egyetemen. *Magyarország*, 1900. március 20. 5. – „Hogy az egyesületbe minél könnyebb legyen a bejutás, a tagsági díj havonként csak egy korona” – fűzi még hozzá a cikk.

²⁶ Magyarellenes izgatás a bécsi egyetemen. *Alkotmány*, 1920. március 20. 8.

iskolatársainak eltévelyedett társuktól való elhatárolódását tartalmazta.²⁷ A lap ugyanakkor bagatellizálta, s „holmi pangermán diák éretlenségek”-nek titulálta az ügyet, tudatosan csökkenteni óhajtván annak jelentőségét. „A Schönerer–Wolff-féle elvektől²⁸ megkötyagosodott néhány magyar születésű délvidéki német fiú írásának nem tulajdonítottunk fontosságot (az oláh diákok számos eseteiből megtanultuk, hogy csak az ő szekerüket toljuk, ha sokat foglalkozunk velük) [...]”²⁹

A budapesti sajtó arról is beszámolt, hogy az Egyetemi Kört is fölkereste több, magát sértve érző hallgató, akik közös állásfoglalást sürgettek a bécsi diákok agitációja ellenében, s ennek megfogalmazására már gyűlést is hirdettek.³⁰ Ugyanakkor a Budapesten tanuló szász egyetemisták is „[...] tömegesen keresték föl az Egyetemi Kör elnökségét, hogy az egyetemi ifjúságnak a pangermán törekvések ellen hozott határozatához való csatlakozásukat kijelentsék és hogy, mint a szász társadalmi viszonyok ismerői, segítségére legyenek az erdélyi szászokhoz intézendő felhívás szerkesztőinek.” Azt is megtudjuk: „Mindannyian a legmélyebb megvetéssel beszélnek Wettlről [...]”, s úgy vélik, „[...] hogy a téveszmék semmi esetre sem fognak termő talajra találni a hazafias erdélyi szászok között.”³¹

A nemzetiségi tömbök közelében fekvő vidéki városok lapjai is látható mód rezonáltak a hungarus érzületet kikezdő veszély megjelenésére. A kolozsvári *Magyar Polgár* saját lokális tapasztalataiból kiindulva „ama szégyenletes mozgalom zászlói” mögött „egy pár magyarfaló szász revolver-újságot” sejtett, ugyanakkor készséggel

²⁷ „Wettl Adolf járt ugyan a lőcsei főreáliskolába, de csak annak hetedik és nyolcadik osztályába s bárhol szerzette legyen is pangermán érzelmeit, mint a nevezett intézet tanulóinak és volt iskola-társainak kötelességünk kijelenteni, hogy ott nem szerezte. Minek bizonyosságául szolgál, hogy miután gondolkozását megismertük, egészen elszigetelve állott, vele semmi közösséget nem tartottunk. Önképzőkörünknek sem volt tagja s a maturai tízéves találkozónkról szóló ívet sem írta alá, a miből látszik, hogy maga is tudta, hogy köztünk nincs mit keresnie. Ezzel tartozunk nemcsak magunknak, hanem a lőcsei főreáliskola tanári karának és az egész Szepességnek, a melynek hazafiasága annyira kétségen felül áll, hogy még Wettl sem merte hírhedt kiáltványában az erdélyi szászssággal együtt említeni. Budapest, 1900. március 19-én. Gyáros Vilmos gépészmérnök, Roth Rezső műegyetemi hallgató, Fried Béni postagyakornok.”

²⁸ Georg von Schönerer és Karl Hermann Wolf [nem Wolff!], osztrák „deutschnational” irányvonalú politikusok.

²⁹ Hazaáruló diákok. *Budapesti Hírlap*, 1900. március 21. 8.

³⁰ Az egyetemi ifjúság és a pangermánok. *Pesti Napló*, 1900. március 21. 7. – Hazaáruló diákok. *Budapesti Hírlap*, 1900. március 21. 8.

³¹ Szász egyetemi hallgatók a pangermánok ellen. *Pesti Napló*, 1900. március 23. 7. – Más forrásból a szász egyetemisták hangadója is beazonosítható. A budapesti egyetemi ifjúság „rendkívüli közgyűléséről” tudósító híradás szerint határozati javaslat született, „melyben az ifjúság megbotránkozása és megvetése van kifejezve »az erdélyi szászok eme sőpredéke« ellen, amint Turecsek Károly szász egyetemi hallgató elnevezte Wettlüket.” Wettl Adolf verekedni akar. *Alkotmány*, 1900. március 22. 9. [Wettl nem szász, hanem bánáti sváb volt! – O.L.]

elismerte, hogy „a magyarországi németség csak igen csekély töredéke magyarellenes. [...] A többinek vágya, aspirációja rég összeforrott a magyar nemzet történeti missziójával. Ép[pen] olyan jó polgárai a magyar hazának, mint a honalapító törzsnép.” A bécsi egyetemisták „felforgató törekvésekkel akarják rombadönteni két-évszázad békés egyetértését.” [Itt most szűken, a délvidéki magyar–sváb szimbiózisra gondolnak, nem a 750 éves szász jelenlétre Erdélyben. – O.L.] Végül az ügy súlyához méltó határozott reagálásra szólította fel a lap az erdélyi egyetemi közéletet is, példának állítva a budapesti diákság soraiban kiváltott mozgolódást. „Odafenn Budapesten az egyetemi ifjúság körében élénk izgatottságot keltett a felháborító hír. A budapesti Egyetemi kör határozottan visszautasítja a magyarellenes izgatók szégyenletes mozgalmát s annak ellensúlyozására mindent megtesz; a kolozsvári egyetemi ifjúság is felébredhetne végtére, hiszen minden eddigi barátkozásával csúfos fiaskót vallott. Most pedig tenni kell, még pedig hamar, mert periculum [sic!] in mora [veszély rejlik a késlekedésben].”³²

A Dél-Dunántúl sváb közegével érintkező baranyai megyeszékhely lapja, a *Pécsi Napló* az egyesületi élet kontrollálatlan túlburjánzását felröva maró gúnnyal szedte ízekre a bécsi sváb hallgatói kezdeményezést, mondván, „[...] egy csapat örült – sajnos szabadon járó – összeáll, egyesületet alkot, sőt még célzt, jelszót is tűz maga elé – igaz, hogy elmebeli állapotának megfelelő!” A lap szerint „a kedves Rezidenzstadt [sic!] legújabb egyesületének” tagsága „egy falka magyarországi »felsőbb legény« kiknek az anyanyelvük német... (Azaz hogy nem csak az anyanyelvük!)” A hosszú nevű egyesület programja a szerteküldött felhívásuk alapján „meglehetően szerény” – gúnyolódott tovább az aznapi vezércikk. „Különösen, ha elgondoljuk, hogy még sokkal többet is kívánhattak volna. Kötelező német nyelvet, császári helytartótanácsot, udvari kancelláriát, német zsoldos katonaság bekvártélyozását, úrbért és robotot, cenzúrát, emlékszobrot Caraffának, Metternichnek, Haynaunak, Bach Sándornak...” A cikk – ismét csak ironizálva – az „igen tisztelt Vereinigung” szerénységének tudta be, hogy mindezekről „nemesen lemond”. Vagy épp annak, hogy nem ismeri a „fentemlített urakat”, így voltaképp „nem ismeri a magyar históriát”. Márpedig a nevezett egyesületnél jóval „nagyobb kapacitások”, Lipótok, Mária Teréziák és Józsefek is pont ugyanazt akarták, mint most e „szerény ifjak”. Ráadásul több, hatékonyabb eszköz is állott rendelkezésükre. De nekik sem sikerült! „[...] tessék csak körülnézni: azok a hatalmas személyek németté tették-e a magyart?” Végül zárás-ként a cikk írója még egy szúrást elhelyezett. „Van egy szerény ajánlatom... Egyesü-

³² Magyarellenes izgatás a bécsi egyetemen. *Magyar Polgár*, 1900. március 20. 9.

letük neve nagyon, de nagyon hosszú. Kurtítsák meg: Ha már okvetlenül németet akarnak, így: V.D.N. – Vereinigung der Narren.” [Bolondok egyesülete – O.L.]³³

Nem csupán ironikus hangnemében, de célközönségében (vidéki középosztály) és feltűnő Ausztria-ellenességében is rokonítható az iménti gondolatokkal a *Bolond Istók* című satirikus hetilap, illetve annak a bécsi egyesület megszületésével foglalkozó híradása. „Az oláh hazaárulókat megirigyelték a magyarországi bécsi német diákok. Fölvívásokat küldenek szét, az egyesülés szent nevében *hazaárulásra* [kiemelés az eredetiben] hív[v]a föl a németajkú magyar vidékeket.” Nyilván alszanak a magyar hatóságok, „[...] mert másként körmükre koppintának az erdélyi szászokkal szövetkező Wettl és Máttesz megbolondult pángermán atyafiaknak.”³⁴

A támadások keresztüzében álló bécsi mérnökhallgató, Adolf Wettl az általa elnökölt hallgatói egyesülettel kapcsolatos élénk sajtóérdeklődés időszakában – 1900 márciusában – épp szűkebb pátriájában, a bánáti Versecen tartózkodott. Itt csakhamar ismét országos visszhangot kiváltó botrányba keveredett, ugyanis veréssel fenyegette meg Perjéssy Lajos tanárt, a *Délvidék* című lap szerkesztőjét – aki lapjában „a Vereinigung tagjait megtévedt gyerkőcöknek nevezte” –, mire az feljelentést tett ellene.³⁵ A verseci büntető járásbírószágon március 25-én került sor a nagy érdeklődés mellett lefolyt tárgyalásra (az újságok még aznapi számukban tudósítottak róla), ahol Wettl látványosan „hetykén viselkedett”. Feltűnő volt az is, hogy „vonakodott egyetlen szót is magyarul beszélni, azt állítván, hogy ő nem tud magyarul, habár rábizonyították az ellenkezőt és így tolmács útján kellett kihallgatni.” Az eljárás során kiderült, hogy a negyedszázados tanári pályafutással rendelkező Perjéssy Wettl-t hat éven át tanította, ráadásul még a vádlott néhai apjával is igen jó viszonyt ápolt. Érdekes momentum volt, hogy amikor a budapesti Egyetemi Körnek a pángermán uszítás ügyében hozott határozatát felolvasták, Wettl „egyszerűen vállat vont”. A bíróság – első fokon – becsületsértés miatt 20 napi elzárással kiváltható 200 korona bírságra ítélte a diákokat.³⁶ Wettl fellebbezését követően meglepően gyorsan – alig több mint 3 hónap múlva – másodfokon is ítélet született, mégpedig a korábbinál enyhébb. Július legelején, jogerősen, a fehértemplomi királyi törvényszék – a bűnösség tényét nem vitatva – 10 napi fogházra átváltoztatható 100 korona pénzbüntetést

³³ Furcsa egyesület. *Pécsi Napló*, 1900. március 23. 1.

³⁴ Nationalie. *Bolond Istók*, 1900. március 25. 4.

³⁵ A „Vereinigung” elnöke. *Budapesti Hírlap*, 1900. március 22. 9. – Wettl Adolf. *Pesti Hírlap*, 1900. március 22. 9. – Wettl Adolf verekedni akar. *Alkotmány*, 1900. március 22. 9.

³⁶ A pángermán diák büntetése. *Budapesti Hírlap*, március 25. 11. – Wettl hetvenkedése. *Alkotmány*, 1900. március 25. 8. – Megfenyegetett tanár. *Pesti Hírlap*, 1900. március 25. 11.

szabott ki.³⁷ A képhez ugyanakkor az is hozzátartozik, hogy bírósági elmarasztalása az egyetemi tanulmányait sikeresen befejező (mérnöki diplomát szerző) Wettl-t nem akadályozta a sikeres karrier kiépítésében: a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal által kiadott *Tiszti Czim- és Névtár* éves kötetei alapján 1908 után a „Bosnyák-hercegovinai államvasutaknál” került alkalmazásba, folyamatosan emelkedve a hivatali ranglétrán,³⁸ sőt sikeres tevékenységéért még állami kitüntetést is kapott.³⁹

Wettl, majd az egyesület élén, rendszerint évenkénti vagy szemeszterenkénti váltásban, öt követő további elnökök⁴⁰ – akik közül meghatározó jelentőségű lesz Stephan Kraft⁴¹ jogász-, illetve Bruno Kremling⁴² bölcsész- (később Heidelbergben orvos-)hallgató –, s nem kevésbé a teljes tagság felfokozott német nemzeti lelkesedése láttán aligha okozhat meglepetést, hogy igen gyorsan elmélyült a kapcsolat a szerveződő magyarországi német mozgalom Bécs környékén élő két vitathatatlan tekintélyű vezéralakjával. Edmund Steinacker és Adam Müller-Guttenbrunn így magától értetődő módon vált a sváb hallgatók szellemi vezetőjévé.⁴³

Az ő hatásukra még tovább mélyülő „deutschvölkische Orientierung” nyomán a hallgatói egyesület tevékenységében nagy súly helyeződött a magyarországi német településtömbök (különösen a tagságot kibocsájtó Délvidék) nemzetiségpolitikai helyzetére, az ezzel kapcsolatos történeti és politikai kérdések napirenden tartására. Tanúsítja ezt az általuk szervezett számos előadás és rendezvény⁴⁴

³⁷ A lázító diák büntetése. *Budapesti Hírlap*, 1900. július 7. 9. – Elítélt bécsi technikus. *Alkotmány*, 1900. július 7. 9. – Elítélt technikus. *Budapesti Napló*, 1900. július 7. 8.

³⁸ 1908-ban Szarajevóban géptisztként helyezkedik el, 1910-ben a doboji fűtőház főnöke, 1914-ben a bródi fűtőház főnöke (gépbiztosiból immár gépfőbiztosi rangba emelkedve), 1917-ben eléri a szarajevói fűtőház főnöki pozícióját.

³⁹ 1917-ben a „háború alatti forgalomban teljesített kitűnő szolgálat elismeréséül”, mint a tartományi vasutak gépészeti főbiztosa, kapta meg „a koronás arany érdemkeresztet a vitézségi érem szalagján”. *Budapesti Közlöny*, 1917. február 27. 11.

⁴⁰ Részletesebb információk nélkül – pusztán működésük időpontjának feltüntetésével – listát közöl róluk OBERKERSCH, 1960/52.

⁴¹ HAMM, Franz: Stephan Kraft zum Gedenken. *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 1959/3. 131–134. – ANTOLOVIĆ, Michael–GEIGER, Vladimir: Berühmte Deutschen aus Srem – Stephan Kraft. *Fenster. Zeitschrift für Kultur und Zusammenleben der Donauschwaben* [Karlóca], 2015/September. 36–37.

⁴² DIPLICH, Hans: Bruno Kremling zum 70. Geburtstag. *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 1959/4. 189–193. [Az 1906-ban Versec székhellyel megalakult Magyarországi Német Néppárt elnökének, Ludwig Kremlingnek a fiáról van szó.]

⁴³ A közös hangot a fiatalással annál is könnyebb volt megtalálni, hisz Steinackerről tudni lehet, hogy egyetemi éve során – az 1860-as évek elején Stuttgartban és Tübingenben folytatott mérnöki tanulmányai idején – maga is tagja volt egy *Teutonia* nevű bajtársi szövetségnek, amit a *Visszaemlékezéseiben* is fontosnak tartott megemlíteni. Vö. STEINACKER, Edmund: *Lebenserinnerungen*. München, Max Schick, 1937. 21.

⁴⁴ Az egyesület által rendezett előadások Magyarország általános közállapotáról, a magyarországi németiségről, illetve kimondottan a németek öntudatának megerősítését szolgáló eszközökről,

– melyekre Steinacker és Müller-Guttenbrunn mindig meghívót kapott⁴⁵ –, s persze az is, hogy állandó kapcsolatot létesítettek a Bécsben jelenlévő pángermán eszmeiségű, illetve a német népelem védelmének ügyét felkaroló szervezetekkel (Deutscher Schulverein, Alldeutscher Verband, Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn).⁴⁶ Szintén ezt bizonyítják a Bécsben szervezett (és magas rangú német, illetve

lehetőségekről szóltak. Vö. „Vereinigung deutscher Hochschüler aus den Länder der ungarischen Krone in Wien.” Bericht über das Vereinsjahr 1901/2. *Gross-Kikindaer Zeitung*, 1902. július 20. 3. – Az év folyamán elhangzott egyesületi előadások: Einiges über Kremnitz, Die Deutschen in der Bacska, Ueber das gesellschaftliche Leben in Pancsova, Ueber Vinkovce, Die Vorgeschichte der Vereinigung, Völkerbewegung in Croatien-Slavonien, Ueber die politisch-socialen [sic!] Verhältnisse meiner Heimath. Ezekon kívül írásos munkákat is benyújtottak a tagok szülőföldjük német-ségének helyzetével kapcsolatban.

⁴⁵ A Steinacker-hagyatékban megtalálhatóak ezek a meghívók. Vö. SENZ, 1977. 205. (46. láb.) – A hagyatékot a tübingeni Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde őrzi. [A továbbiakban: IDGL, Steinacker-hagyaték.] A terjedelmes hagyaték Steinackernek a hallgatói egyesülettel való intenzív kapcsolattartásáról tanúskodik. Mintegy 80 db, az egyesület különböző funkcionáriusai által írott levél található benne, többnyire szétszórta, az állomány különböző fondjaiban: I. (Südungarn I. Berichte, Briefe, verschiedene Schriftstücke und Zeitungsausschnitte 1901–1925); IV. (Alldeutscher Verband 1897–1921. Korrespondenz und Tagungsprogramme); XV. (Siebenbürgen); XXX. (Budapest–Wien II.); XXXI. (Verschiedenes: Briefe, Manuskripte); XXXIV. (Briefe aus dem Banat I.); XXXVI. (Briefe aus dem Banat II.).

⁴⁶ E szervezetek természetesen igen pozitívan ítélték meg a sváb hallgatók kezdeményezését, és a magyar sajtó hangos támadásaival szemben nyíltan védelmükbe vették a németességükért kiálló egyetemistákat. Az Alldeutscher Verband neves publicistája, Guntram Schultheiß egyenest a magyarországi németek nemzeti ébredésének szimptomájaként állítja be a hallgatói egyesület fellépését, aligha hátsó szándék nélkül utalván arra, hogy a Német Birodalom kebelében élő – a helyzetére rendszeresen panaszkodó – lengyel kisebbséggel szemben mennyivel rosszabb dolguk van a magyarországi németeknek. A drasztikus méreteket öltő iskolai magyarosítást a németek anyanyelvi oktatását szabotáló s ezért még meg is dicsőülő falusi néptanítók működésével illusztrálja, ugyanakkor kiemeli, hogy a mindezt rendszeresen szóvá tevő erdélyi szász lapok (*Siebenbürgisch-deutsches Tageblatt*, *Kronstädter Zeitung*) mellett újabban a bánáti sváb sajtó (*Weißkirchener Volksblatt*, *Großkikindaer Zeitung*, *Deutsches Tagblatt für Ungarn*) is örvendetesen bátor aktivitást mutat. Noha a magyarok szemében „a sváb megnevezés mindig is gúnyos csengést hordozott”, az öntudatosodó bánáti németek most mégis „[...] büszkén hangsúlyozzák a nagy sváb néptörzshöz való tartozásukat, amelyből Schiller, Uhland, Körner s a tudomány és irodalom más kiválóságai, továbbá a Habsburg és a Hohenzollern uralkodóházak is kikerültek.” Mindez persze szokatlanul hangzik „a magyarizálás apostolainak”, hisz „végtére is mindeddig oly békés emberek voltak a bánátiak”. Az öntudatra ébredés e folyamatába illeszkedik bele a bécsi hallgatói egyesület megalakulása és felhívásában deklarált célkitűzése a magyarországi német oktatás és kultúra előmozdítására, mely épp a diákok sajtó tapasztalataiból, a tanulmányi előmenetelükben németként megélt számtalan hátrány felismeréséből eredeztethető. „Az igazi német idealizmus és a bátorság, mellyel a felhívás két aláírója, [...] – Wettl és Mattes – a nyilvánosság elé lépett, egészen elismerésre méltó. Ők jól tudták, mit vesznek ezzel magukra: a magyar sovinizmus dühödt kitérését.” A cikkíró ezután sorra veszi a „pesti »patrióta« sajtó” hangjait, a pángermán vádaskodással operáló vezércikkeket, a hazaárulás bélyegét, az „osztrák egyetemek látogatásának tilalmát” célzó

osztrák személyiségek által megtisztelt) demonstratív megemlékezéseik is. Ezek közül kiemelendő az, amely 1902. május 7-én a neves bánáti sváb költő, Nikolaus Lenau – a pusztaromantika német megéneklője, idővel majd Széchenyi dőblingi sorstársa – születése századik évfordulója előtt tisztelgett, valamint az is, amely 1910. március 10-én saját fennállásuk tízéves jubileumát ünnepelte. Mindkét esemény az éledező sváb népi öntudat és a jövő sváb vezető elitje számára kínálta a külvilágnak való bemutatkozás lehetőségét.⁴⁷

A Lenau-ünnepségnek – a későbbiekben tárgyalandó – magyarországi fiókeseményei is lesznek (ily módon nemcsak emlékezet-, de népiségpolitikai tekintetben is kimondottan sikeres volt a kezdeményezés), az 1910-es évfordulás rendezvény pedig az egyesület céljai köré stratégiai munkaprogramot kreáló reprezentatív „nagyeseemény” gyanánt maradt meg nem csupán a résztvevő, de a későbbi német hallgatói nemzedék identitásában is.⁴⁸ Az ünnepi szónok, Müller-Guttenbrunn, egyebek mellett az egyes Kárpát-medencei településterületein szétszórta, egymástól szétszakítottan élő magyarországi németek egységét emelte ki,⁴⁹ és nemzetté válásuk kulcsaként a német iskolákat jelölte meg. Azokat a német iskolákat, melyeket már alapszinten is egyre sorvaszt a magyar állam, a középszinttől pedig gyakorlatilag sikeresen kiiktatott. Az „Erzschwab” ünnepi beszédében [„Vaterlandsrede”] ezért programot hirdetett, melyben a német öntudatú egyetemi ifjúságra is számított: „Magyarországon mára csupán a szászok középiskolái németek. Használjuk hát ezeket az iskolákat és támogassuk őket. Tegyük őket valamennyi magyarországi német nemzeti tulajdo-

javaslatokat, az „állítólag liberális magyar rendőrállam” nyomásgyakorlását, a magyar egyetemi ifjúság nagygyűléseit és elhatárolódó állásfoglalásait, és a németiséget a magyar állameszme iránti hűségére felszólító nyilatkozatokat. Ám a publicista szerint „az emelkedett frázisok kurzusa még Magyarországon belül is számottevően hanyatlani látszik [...]” SCHULTHEISS, F.[ranz] Guntram: Das Erwachen des Deutschtums in Ungarn. *Die Gegenwart. Wochenschrift für Literatur, Kunst und öffentliches Leben* [Berlin], 1901. június 22. [Nr. 25.] 388–390.

⁴⁷ SENZ, 1977. 205.

⁴⁸ TAFFERNER, 1973/74. 90. [Anton Tafferner már az I. világháború után Budapesten – Bleyer Jakab környezetében – szerveződő *Suevia* hallgatói egyesület emlékanyagát tolmácsolja.]

⁴⁹ Beszédében rámutatott, hogy Magyarország németajkú lakosainak a német népi célok iránti közömbösségét a „szellemi egység” és a „közös eszmények” hiánya okozza. Ezért tehát „a magyarországi német ifjúságnak eszményeket kell adni: nemcsak meg kell érteniök a kétmilliónyi magyarországi német közösségének gondolatát, de arra is büszkévé kell tenni őket, hogy a németiség adta az egész magyar államnak kultúráját, s hogy ebben az országban minden nagy alkotás német munkára, német szorgalomra vezethető vissza. Legfőbb ideálként pedig annak tudatát kell beléjük oltani, hogy nem egy kis néphez, hanem a százmillió németiséghez tartoznak.” Vö. V. WINDISCH Éva: Egy század eleji kulcsregény és politikai háttere. *Filológiai Közönlöny*, 12 (1966). 446–462, 454. – Az „Erzschwab” a saját politikai gondolatait összegyűjtő kötetébe is fölvetta a bécsi sváb diákok előtt megtartott programbeszédét. Vö. MÜLLER-GUTTENBRUNN, Adam: *Deutsche Sorgen in Ungarn. Studien und Bekenntnisse*. Wien–Warnsdorf–Leipzig, Strache, 1918. 121–131.

nává. Teremtsünk magunknak, a magyarországi németeknek, a népből egy kétmillió koronás Rosegger-alapítványt,⁵⁰ mint amilyenhez a Deutscher Schulverein is hozzájutott, s így az a probléma, hogy miként hozható létre egy nemzeti érzelmű értelmiség, a szász középiskolák segítségével húsz év alatt megoldódik.”⁵¹

A főntebb jelzett, inkább a befogadó ausztriai közegnek s persze a nagypolitikának szóló látványos, magamutogató ceremóniák mellett a sváb egyetemi hallgatók szervezete a megfigyelők szemei elől gondosan rejtett, ám igen hatékony népiségszervezési háttér-, illetve aprómunkát is végzett. Mindezt odahaza, a szülőföldjén. Ez magában foglalta a népi öntudatra ébresztő felvilágosítás és propaganda minden szegmensét, legyen az csupán a német lakta falvak kulturális gondozása, könyvekkel, népkönyvtárakkal ellátása, vagy akár direkt sajtótevékenység, így a Délvidék német lapjaiban cikkíróként való közreműködés, felhívások, röplapok kiadása és terjesztése, vagy épp jogsegélyezés, titkos aláírásgyűjtő akciók lebonyolítása, például veszélyeztetett iskoláik német tannyelvének megőrzése érdekében. (A szerémségi

⁵⁰ A beszédben megidézett Peter Rosegger (1843–1918) osztrák író-költő volt, a népies romantika ünnepelt képviselője, akit még a pesti Heckenast Gusztáv fedezett fel s adta ki első munkáit. A századfordulón már a „deutschnational” körök apostola, aki a nevezett pángermán egyesület javára („tégla”-jegyek vásárlása révén) valóban gyűjtést kezdeményezett „2000 korona ezerszer, az 2 millió korona” mottóval. – A „Rosegger-Stiftung” vagyonát a magyar sajtó pontosan számon tartotta. Egy a különböző osztrák és német pángermán egyesületeket (és azok anyagi erőforrásait) tételesen szemlélő újságcikkből tudjuk, hogy „1910 szeptemberében 1278 tégla volt 2 556 000 K értékben”, az áldozatvállalás mértékét ugyanakkor jól jelzi, hogy ehhez „a birodalmi németiség 65 milliós tömege csak 105 téglát, azaz 210 000 koronát gyűjtött.” A germanizáció várai. *Pesti Hírlap*, 1911. június 7. 5–6, 5.

⁵¹ Az ünnepi beszéd kiemelt gondolatát többen is idézik. Vö. TAFFERNER, 1973/74. 90. – SENZ, 1977. 212. – GRUBER, Ferdinand Ernst: Der deutschungarische Kulturrat. *Südostdeutsches Archiv*, 3 (1960). 1. Halbband. 106–127, 108. [Tafferner és Gruber – Senz-cel ellentétben – 1910 őszére teszi a jubileumi ünnepséget.] – A sváb kollektív emlékezet a hallgatói egyesület tízéves fennállásának megünnepléséhez köti az egyik legkedvesebb, a templomi búcsúk alkalmával kihagyhatatlan dalát, az ún. „Schwabenlied”-et, mely legelső ízben épp e rendezvényen, a Müller-Guttenbrunn által elmondott „Vaterlandsrede” után csendült fel (Adolf Kirchl által megzenésítve), mégpedig a Wiener Akademischer Gesangverein tolmácsolásában. [GRUBER, 1960. 108.] A dal szövegét adó költemény egyébként szintén Müller-Guttenbrunn műve, a „Die Glocken der Heimat” című (még az 1907-es Bécsből Péterváradig tartó hajóútja által ihletett) regényéből (1909) való. Az egyes Kárpát-medencei német településterületek (erdélyi szászok, Szepességi, szatmári svábok, az 1918 előtti bánáti svábok és az 1918 után Románia és Jugoszlávia közt szétszakított bánáti svábok, s ugyanígy a csonka Magyarországon maradtak) esetében mind más és más dalok funkcionáltak „néphimnusként”, sőt még „Schwabenlied” név alatt is mást értettek az 1918 utáni magyarországi németek (azt, amelyiket Bleyer Jakabhoz kötik) és mást a jugoszláviai németek (ők a Müller-Guttenbrunn versikét, amit saját néphimnuszukként ismertek el). A kérdésről áttekintést ad FITTBOGEN, Gottfried: Stammeslieder deutscher Volksgruppen im Südosten. *Südostdeutsche Forschungen*, 1 (1936). 173–193.

Indiában 1905 folyamán vittek végig egy ilyen akciót.)⁵² Aligha tévedünk nagyot, ha az öntudatos német hallgatók által a szemeszterek közti szünidőkben, nyáron, vagy bármilyen hazalátogatásuk során – kimondottan az egyszerű nép körében – végzett ilyen jellegű tevékenységet (akár közvetlen előzményként felfogva) rokonítjuk azzal az egy nemzedékkel későbbi német hallgatói kirajzással, ami majd a harmincas években „Wandervögel”-mozgalom⁵³ néven lesz közismert; igaz, akkor már erősen megváltozott politikai és ideológiai háttértartalommal.

A szabad mozgásukban nem gátolt egyesületi tagoknak a szülőföld németajkú lakossága körében kifejtett felvilágosító és propagandamunkája két jellemző példával illusztrálható. 1907 késő őszén látott napvilágot (s német népiségi körökben hatalmasat robbant) Müller-Guttenbrunn újabb regénye, a *Götzendämmerung [Bálványok alkonya]*,⁵⁴ melyet úgy a német, mint a magyar nemzetiségűtörténeti szakirodalom

⁵² OBERKERSCH, 1960/52. A „házzól házra járva” összegyűjtött aláírásokkal megtámogatott kérelem végül sikerrel járt. Hasonló aláírásgyűjtés zajlott az Eszék közeli Drávaszarvas (Hirschfeld) településen is.

⁵³ A nemzetiszocialista időszakban a németországi egyetemi hallgatók – nyári szüneteikben – szervezett, de nem hivatalos keretek közt zajló, a célszaggal nem egyeztetett, ezért titkos „országszolgálati bevetéseken” [Landesdiensteinsatz] vettek részt a délkelet-európai, köztük magyarországi német településterületeken, s ennek során felvilágosító, nemzeti öntudatra ébresztő tevékenységet folytattak, mindezt valami fedőtevékenység, leginkább tudományos projekt végzésének álcája mögé rejtve. A magyar hatóságok szinte vadásztak rájuk, többségüket hamar kizsupolták az országból. Vö. *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Szerk. RÁNKI György–PAMLÉNYI Ervin–TILKOVSKY Loránt–JUHÁSZ Gyula. Budapest, Kossuth, 1968. 182–183. (74. sz. forrás: Mackensen követ jelentése, 1936. december 8.) – Az egyetemisták igen alapos felkészítéséről, a munkaterületekre vonatkozó beosztásokról, a munkatervükről (a legfontosabb prioritásokkal), a kapcsolattartásokról, a patronáló szervezetek földrajzi alapú csoportosításáról, a várható eredményekről ld. Staatsarchiv Würzburg, Bestand RSF, I 30g 113, Kurt Marschelke–Auswärtiges Amt/Kulturabteilung (Halle, 1935. május 31.) és Bericht von Marschelke (Halle, 1935. június 25.); továbbá uo., Bestand RSF, I 30g 115/1, Plan über die Ausgestaltung der Deutschtumsarbeit der Deutschen Studentenschaft in Südost-Europa (Volker Dick, dát. nélk.). – A felkészítést végző intézményekkel (egyebek mellett a müncheni „Südost-Instituttal”), illetve a különféle birodalmi ifjúsági szervezetekkel (így a vándormozgalomban részt vállaló nemzetiszocialista leányszervezettel; Bund Deutscher Mädel–BDM) történő kooperáció kapcsán ld. OROSZ László: *Tudomány és politika. Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban.* Budapest, Ráció, 2014. 46.

⁵⁴ A regényről (a verseci sváb közegeből származó, magyarul csak gimnáziumi éveiben megtanuló, ám látványos elmagyarosodása után a kor írófejedelmeként számon tartott) Herczeg Ferenc így nyilatkozott: „Egyik jóbarátom egy *Götzendämmerung* című német könyvet adott a kezembe, melyben az író toll egyik névtelen rutinier-ja, egy elszomorítóan vérszegény, de a mellett megdöbbentően arrogáns elbeszélés keretében, megjövendöli a magyar nemzetiségi politika és vele a magyar állameszme végleges alkonyát.” HERCZEG Ferenc: „Götzendämmerung”. *Az Ujság*, 1907. december 1. 1.

„Schlüsselroman” gyanánt tart számon.⁵⁵ A mű egy Amerikából ambíciókkal telt hazatérő bánáti sváb mérnök – Georg Trautmann – alakján keresztül Magyarország politikai viszonyait járja körbe az 1905/06-os kormányzati válság idején, különös tekintettel az erőszakos magyarosítás folyamatára. Az erkölcselen és tarthatatlan közállapotokat – állatorvosi ló gyanánt és nem is titkolt ellenszenvvel – bemutató regény terjesztésében a rendszeresen hazalátogató egyesületi tagok fokozott elszántsággal közreműködtek. Tették ezt annak ellenére, hogy a hatóságok fellépését követően⁵⁶ a mű puszta birtoklása is pángermán aknamunkának minősült, s az elkobzásával járó rendőri akciók nyomán büntetőeljárásra lehetett számítani.⁵⁷

A másik példánk is azt bizonyítja, hogy szabad mozgását a diákság intenzív propagandatevékenységgel igyekezett összekötni. Egy Budapest közelében (Pomázon) élő német öntudatú író, Otto Hermann Krause ugyanebben az évben, 1907-ben készítette el (persze névtelenül, mert az illető a magyar pénzügyminisztérium hivatal-

⁵⁵ A regény keletkezéstörténetéhez és politikai motivációihoz ld. V. WINDISCH Éva: Egy század eleji kulcsregény és politikai háttere. *Filológiai Közlöny*, 12 (1966). 446–462.

⁵⁶ Az 1908. április 3-án (1908/37.023 sz. alatt) kiadott „Körrendelet a m. kir. fővámigazgatóhoz, valamennyi m. kir. pénzügyigazgatósághoz és vámhivatalhoz” a következő egyértelmű utasítást tartalmazta: „Tudomásulvétel és miheztartás végett értesítem, hogy a m. kir. belügyminister úr a Wien- és Leipzigban 1908. évben kiadott „Götzendämmerung. Ein Kulturbild” című könyvtől, valamint az ezen könyv megrendelésére szétküldött levelező lapokra összehajtott nyomtatványtól a postai szállítási jogot a magyar szent korona területére nézve megvonta.” *Pénzügyi Közlöny*, 1908. április 20. 470. – A kereskedelemügyi miniszter által kiadott postai rendeletek tára (április 7-ével keltezett 28.824 sz. alatt) már a „Lefoglalandó sajtótermék” kategóriában listázza a regényt. *Posta és Távirtd Rendeletek Tára*, 1908. április 16. 171. – Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszter kitiltó határozatáról a napisajtó is beszámolt: Kitiltott nemzetiségi regény. *Budapesti Hírlap*, 1908. április 26. 9.

⁵⁷ Sajtóhírekkel rendelkezünk arról, hogy ifj. Hesz Frigyes újvidéki vendéglőst letartóztatták, mert a nála tartott házkutatás során 8 példányban rálelték a „Götzendämmerung”-ra (és más, a helyi németek szervezésére utaló dokumentumokra), s ez alapján bizonyítottnak látszott, hogy ő áll „a bácskai pángermán mozgalom élén”. Pángermán-párt. *Az Ujság*, 1912. január 19. 5. – A bácskai pánszláv mozgalom. *Pesti Napló*, 1912. január 19. 10. – A nyár folyamán már az ítéletről – 4 hónapi államfogház és 200 korona pénzbüntetés – is beszámol a sajtó (Hesz helyett Hess alakban szerepeltetve az elítélt nevét). A kikölcsönzött könyv. *Népszava*, 1912. július 25. 9. – 1926-ban aztán Adam Müller-Guttenbrunn műveit „magyarellenes beállítottságuk miatt” végleg betiltották Magyarországon. Vö. TILKOVSKY Loránt: A Bleyer-portré problematikusságai. *Történelmi Szemle*, 35 (1993). 3–4. sz. 259–276, 271. – Hess mozgalmi tevékenységét (az 1906 decemberében létrehozott Magyarországi Német Néppárt számára már 1907-től megkísérelt bácskai tagszervezeteket létrehozni) a korabeli sajtóhírek mellett visszaigazolja mind a szakirodalom (RIEDL, 1970. 45.), mind pedig az, hogy 1912-es, illetve 1916-os levelei alapján dokumentálhatóan kapcsolatban állt a német mozgalom spiritus rectorával, Steinackerrel. IDGL, Steinacker-hagyaték, XXXVI.48, illetve XL.67 (1). [A korábban említett névalak kapcsán ugyanakkor érdekes adalék, hogy német öntudata ellenére ő maga is a magyaros írásmódú „Hesz” alakot használta e leveleiben.]

noka volt) a *Deutschungarischer Katechismus* című propagandairatot.⁵⁸ A fedlapján mezőgazdasági gépek katalógusának álcázott füzetecske⁵⁹ kérdés-felelet játék formájában próbálta elősegíteni a német parasztság öntudatra ébredését. A 104 kérdés/felelet-párt⁶⁰ tartalmazó, 31 oldalas füzet Bécsben jelent meg (kinyomtatását Steinacker közvetítésével az Alldeutscher Verband finanszírozta), és azt 1908/09 telén – mintegy 15 ezer példányban – épp a német egyetemi hallgatók terítették szét az országban.⁶¹

⁵⁸ Krause (1870–1910) személyéről a katekizmust (újra) kiadó – s remek bevezető tanulmánnyal ellátó – Harold STEINACKER [Edmund Steinacker fiáról van szó – O.L.] csak az alapvető életrajzi adatokat tudta összegyűjteni. Vö. *Der Deutschungarische Katechismus von 1907. Südostdeutsches Archiv*, 2 (1959), 48–89, 60. – Azóta ld. GINDER, Paul: *Vom Leben und Wirken des Otto Hermann Krause (1870–1910)*. In: Uő.: *Ungarn und Deutsche. Aufsätze zur donauschwäbischen Geschichte und Kulturgeschichte*. Budapest, LDU, 1999. 120–126. – Levelei tanúsága alapján Krause már 1905 óta kapcsolatban állt Steinackerrrel, ami egészen a haláláig megmaradt, s majd 1911 letelején, Krause Ottóné két magyar nyelvű levelével zárul. A kapcsolat 1907/8 fordulóján – nyilván a katekizmus kiadása körüli szervező munka okán – vált kifejezetten intenzívvé (Krause a leveleit ekkoriban a magyar hatóságok megtevesztése céljából gyakorta Fräulein Olga Urbanek számára adressálta). Közel 40 levele maradt fenn. IDGL, Steinacker-hagyaték, III. (10 db); V. (1 db); XXX. (27 db).

⁵⁹ *Müller & Hagemann Fabrik landwirtschaftl. Maschinen. Neve Patent-Dampfdreschmaschinen, Elevatoren, Reheinsäemaschinen, Gras- u. Getreidemäher etc.* Wien, D. n. [1907.] (A továbbiakban: *Katechismus*, 1907.)

⁶⁰ Néhány példa jól illusztrálja a képzetlen paraszti sváb népszerűség számára is értelmezhető „tananyagot”: Mi az, hogy Deutschungar? Minden német, aki Magyarországon született, az Deutschungar. – Magyarország mindig a magyaroké volt? Nem, az ország illetve egyes részei egykor Pannónia, Avarföld voltak, később az Ostmarkhoz tartoztak, s így Magyarország évszázadokon át német volt. [...] – Miért vesztették el a németek? A butaságuk és a viszálykodásuk miatt. – A magyarok ázsiai kultúrát hoztak magukkal? Nem, mindent, amit ma kultúraként bírnak, a németeknek köszönhetik. – Hogyan keletkeztek a városok Magyarországon? A németek alapították azokat. [...] – Az országban élő nemzetek egyenjogúak? Törvény szerint igen, de a törvényt nem tartják be s mindenütt a magyar nyelv és a magyar faj élvez előnyt. – Az ungarisch és a magyarisch ugyanazt jelenti? Nem, az Ungarn az országra vonatkozik, a Magyaren egy fajra, egy népre, mely ebben az országban más nemzetekkel együtt él; [hasonlóképp, mint a több nemzet által lakott Svájcban, Ausztriában, vagy Belgiumban]. – Helyesen nevezik magyar nyelven az Ungarn országnevet „Magyarország”-nak? Nem, mert ez az ország mindnyájunké, ezért magyarul „Ungarország”-nak kellene nevezni. Ha a magyarok Magyarországot mondanak, ez azt jelenti, hogy ott csak magyarok élnek, pedig csupán a lakosság egyharmada magyar. – Lehet-e egy német jó hazafi? Igen, sőt még jobb, mert a magyar csak szónokol és politizál [...], a német viszont dolgozik, tehát ő jobb hazafi, mert hasznára van a hazának. Vö. *Katechismus*, 1907. 1–4., 7.

⁶¹ Steinacker a „Mueller und Hageman[n]s Maschinenkatalog” célközönségének kiválasztásában is részt vállalt javaslataival. Hagyatékában két általa (Dr. K. Scheimpflug álnéven) írott levél is található (Wien, 1908. január 7-i, illetve Wien, 1908. február 20-i datálással), amelyek egy-egy 38 és 16 névből összeállított listát tartalmaznak, a ciszlajtániai véleményformálók mellett szombathelyi, pozsonyi, soproni személyiségekkel. (Érdekes adalék, hogy a két soproni név egyike „Storno kéményseprő-mester és festő” volt. Nem tudni, Steinacker birtokában volt-e az információnak,

Ugyanakkor persze e konspiratív ténykedést kiegészítve a közvetlen szülőföldön sem hiányoztak a látványos és demonstratív, nagy tömegeket megmozgató, így az egyszerű néppel való találkozást lehetővé tevő események. 1902 nyarán (augusztus 10.), a hasonló bécsi rendezvényt követően, odahaza, a bánáti Versecen is Lenau-ünnepséget rendeztek,⁶² a költő szülőfalujában pedig – a Torontál vármegyei Csatád községben – szoborállító akciót kezdeményeztek. Ennek politikai háttércéljait illetően a magyar közvélemény elég markáns preconcepcióval rendelkezett, nem véletlen foglalkozott vele – már előre – az országos sajtó.

A *Budapest Hírlap* „Lenau és a német izgatás” című nyár eleji vezércikke abból indul ki, hogy Strehlenau Niemsch Miklós [Lenau] a magyar szívekben is büszkeséget vált ki, hisz „legmegragadóbb dalai azok, a melyeket a magyar nép, a magyar pusztá és a magyar zene szenvedélyes szeretete” ihletett, ezért eleinte a magyar közvélemény is „rokonérzéssel fogadta a csatádiak mozgalmát” neves szülöttük emlékének megörökítésére. Időközben azonban lezajlott a bécsi hallgatói egyesület Lenau-ünnepsége, a diákság mellett „foglalkozásszerű” alldeutsch ügynökök részvételével. A rendezvény „[...] megnyitó beszédét egy magyar [értsd: magyarországi] tanuló mondotta. »Mi magyarországi németek híven ragaszkodunk nemzetiségünkhöz és hazánkhoz és dacolni fogunk az erőszakos és alattomos kísérletekkel, a melyek segítségével ki akarnak minket vetköztetni német voltunkból. Szent jogunk azért, hogy ünnepeljük a német költőt, a ki közülünk született és mindig híven ragaszkodott a hazájához.«” Az alaphangulat megteremtése után szólalt meg „valami Müller-Guttenbrunn nevű úr”, aki számos igen vitatható kijelentést tett. Emlékeztetett rá, hogy „Mária Terézia császárné biztosította a lotaringiai parasztokat, hogy a Bánságban megmaradhatnak németeknek”, s kijelentette azt is, hogy „[...] Lenau soha sem tudott volna elképzelni egy magyar nemzeti államot, mely német polgárait kevesebbre becsüli, mint a magyarokat.” Szerinte „a költő német szülőfaluja [...] ismeretlen okból viseli a (magyar) Csatád nevet”. A percekig tartó viharos taps a lap szerint hűen tükrözte a hallgatóság lelkületét, és azt is megmutatta, hogy „az alldeutsch izgatás a költő tiszta emlékét a propaganda eszközévé akarja lealacsonyítani”, s ezzel együtt „[...] az augusztus 13-diki emlékvatás alkalmából, az irodalmi ünneplés ürügye alatt, be akarja csempészni hozzánk az idegen, magyarfaló, literátus csöcseléket [...]”. A szoborállítás fő kérdése valójában tehát az, hogy „a magyar-barát költő monumentuma, vagy alattomos és országbontó törekvések kőbevésett szimbóluma”

hogyan id. Storno Ferenc már az előző évben meghalt, fiai közül pedig az ifjabb Ferenc magyar érzelmű volt, míg Kálmánt építészként tartjuk számon.) IDGL, Steinacker-hagyaték, III.33 és III.34.

⁶² IDGL, Steinacker-hagyaték, XXX.323. Viktor Lunz levele Steinackernek. Wien, 1902. augusztus 2.

lesz fölépítve. „A derék csatádiakkal kezét fogva szívesen ünnepeljük a költő emléket, a ki német nyelven, de magyar szívvel énekelte meg hazánkat. De hogy részben magyar pénzen, egy magyar vármegye földjén pellengér emeltessék a magyarságnak: azt minden áron meg kell akadályozni.”⁶³

A szülőföldjükre hazalátogató egyetemisták szerveztek más, a felszínen szintén kulturális profilú rendezvényeket is, például Schillerhez kapcsolódó megemlékezéseket (Ruma, India, Gyertyámos településeken), ugyanakkor a hallgatói egyesület a maga nyári összejövetelét [Ferialfestkommers] is nem egyszer hazahozta (India, Ruma, Zimony, Versec).⁶⁴ Ezek a találkozók a komoly népiségpolitikai eszmecserék mellett gyakorta csaptak át (a mai diákság körében sem szokatlan) buli-hangulatú tivornyázásokba, polgárpukkasztó és a hatóságokat illetve a magyar érzelmű közösséget tudatosan hergelő közterületi randalírozásba, a mélyben zajló érdemi történéseket elfedve csupán így bekerülve a sajtóhíradásokba.⁶⁵ E nyári hallgatói összejövetelék súlyát ugyanakkor mégiscsak jelzi, hogy például a Versecen, 1911 nyarán rendezett találkozón az egyesület 35 (délvidéki, erdélyi, szlavóniai és nyugat-magyarországi) tagja mellett a Német Néppárt⁶⁶ komplett vezérkara megjelent Ludwig Kremling elnökkel az élen, és eljött az erdélyi szász Rudolf Brandsch, sőt még Ausztriából az idős Steinacker is.⁶⁷

Az egyszerű falusi sváb nép elérésére azonban még a rendezvények és megemlékezések szervezésénél is hatékonyabb eszköznek bizonyultak a német nyelvű népká-

⁶³ Lenau és a német izgatás. *Budapesti Hírlap*, 1902. június 2. 1.

⁶⁴ OBERKERSCH, 1960/52. – SENZ, 1977. 206.

⁶⁵ 1907 nyarán, a szerémségi India városában tartott nyári találkozó idején lehetett a sajtó által „botrányos esetnek”, illetve „pángermán tüntetésnek” minősített kihágásokról olvasni. A magyar korona országaiból való német főiskolai hallgatók „valami mulatságot tartottak”, s „a fiatal emberek ivásközben a német korcsmákban megtanult dalokat énekelték”. Amikor azonban „a magyar himnuszt kellett volna énekelniök, vagy legrosszabb esetben [sic!] a horvátot, akkor a német Wacht am Rhein-t énekelték.” Magatartásukkal látható mód „tüntettek a magyarság és a horvátság ellen”. Mindez nagy „megütközést” keltett, úgyhogy „még a német nyelvű lapok is megrótták érte a tüntetőket”. Pángermán tüntetés. *Pesti Napló*, 1907. augusztus 24. 12. – Pángermán diákok tüntetése. *Budapesti Hírlap*, 1907. augusztus 24. 9.

⁶⁶ Az „Ungarländische Deutsche Volkspartei” kapcsán WINDISCH, 1965. 51–58. – SENZ, 1977. 98–115. – SENZ, Josef Volkmar: *Geschichte der donauschwaben. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München–Sindelfingen, Donauschwäbische Kulturstiftung, 1990. 169–176. – SENZ, Ingomar: *Die Donauschwaben*. München, Langen Müller, 1994. 58–63. – Legújabban SEEWANN, Gerhard: *A magyarországi németek története. I–II*. Budapest, Argumentum, 2015. 132–141.

⁶⁷ Az eseményről terjedelmes beszámolót hozott a német sajtó: Festkommers und Parteitag. *Deutschungarischer Volksfreund*, 1911. augusztus 18. 3–4. – A következő lapszám is visszatért a témára, idézve Khuen-Héderváry miniszterelnök *Frankfurter Zeitung*nak tett nyilatkozatát („szó sincs itt semmiféle pángermanizmusról”). Vö. Zum Werschetzer Festkommers. *Deutschungarischer Volksfreund*, 1911. augusztus 25. 4.

lendáriumok, melyek a hallgatói egyesület saját kiadásában 1904-től jelentek meg, s főképp a nép körében nagy tiszteletnek örvendő német szép- és közírók (köztük persze Müller-Guttenbrunn és Steinacker) öntudatépítő gondolatait terjesztették. Mindez a kívánatos ideológiai nevelés mellett gazdasági vállalkozásként is jövedelmező volt: tudván, hogy az egyszerű parasztemberek „házikönyvtárának” úgyszólván egyetlen darabja az azévi kalendárium szokott lenni, a perjámosi Alois Pirkmayer által nyomtatott és terjesztett „*Deutscher Volkskalender für die Länder der ungarischen Krone*” mintegy ötezer példányban megjelentetett 120 oldalas kötetei szép nyereséget termeltek – amin aztán a vállalkozó és a hallgatói egyesület 1/3–2/3 arányban osztozott.⁶⁸

A századforduló számos kül- és belpolitikai eseménye abba az irányba hatott, hogy az „életben maradásért” vívott nemzetiségpolitikai küzdelmüket mindaddig hagyományosan egymástól elkülönülve vívó magyarországi német településterületek fölfedezzék az egymásra utaltság tényét és az egymásra támaszkodás parancsát. Nem véletlen, hogy az erdélyi szász politikai élet „Feketéknek” nevezett magyarbarát, alkalmazkodó, a fennálló kereteket nem bolygató, a budapesti parlamentben a kormánypárt soraiban helyet foglaló, s csakis a szűk, partikuláris szász érdekeket védő erők lassacskán elszigetelődtek a hazai német politikai palettán. Helyüket az 1890-es évek közepétől elfoglalták a Lutz Korodi és Rudolf Brandsch körül tömörülő, „Zöldeknek” nevezett radikális szász politikusok, akik a szász és a sváb különutas politizálás félretolását, az egységes magyarországi német „népközösség” létét hirdették, és patrónusokat keresve kézenfekvő módon jutottak el a délvidéki sváb mozgalom Bécs környékére kivándorolt apostolaihoz, akik jó ideje már ugyanezt vallották.⁶⁹ Ám e belső fejlemények mellett külső példák is ebbe az irányba mutattak. Berlinben (és Lipcsében is) az addig elkülönülten szervezkedő erdélyi szász és délvidéki sváb egyetemisták közös szervezetben egyesültek. Ugyanez Berlinben – a szűk egyetemista közegeken túl – az ott élő magyarországi németek szélesebb társadalmi bázisán is megvalósult: a „Verein der Siebenbürger Sachsen in Ber-

⁶⁸ OBERKERSCH, 1960/52. – SENZ, 1977. 206.

⁶⁹ Az erdélyi szász politika radikalizálódása kapcsán ROTH, Harald: *Der „Deutsch-sächsische Nationalrat für Siebenbürgen” 1918/1919*. München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1993. 17–23. – CZIRÁKI Zsuzsanna: *Az erdélyi szászok története. Erdélyi szász irodalomtörténet*. Kozármisleny, Imedias, 2006. 156–163. – EGRY Gábor: Tradíció és alkalmazkodás: az erdélyi szászok politikai kultúrája a dualizmus idején. *Múltunk*, 2003/2. 112–158. – Uő.: Egység és válság. A szász nemzeti mozgalom egy évtizede. 1890–1900. *Pro Minoritate*, 2003/4. 22–34. – OROSZ László: Adalékok a két világháború közötti erdélyi szász politikai gondolkodáshoz. In: *Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján*. Szerk. ANKA László–HOLLÓSI Gábor–TÓTH Eszter Zsófia–UJVÁRY Gábor. Budapest, Magyar Napló–VERITAS, 2016. II. kötet. 123–137, 123–126.

lin” – lokális szemléletmódját imígyen kiterjesztve – 1909 nyarán a nevét „Verein der Deutschen aus Ungarn”-ra változtatta.⁷⁰

Nyilván e példák is hatást gyakoroltak, amikor 1910 márciusában – a magyarországi sváb hallgatók bécsi egyesületének tízéves fennállása alkalmából rendezett ünnepségen – az erdélyi szász egyetemistákat tömörítő testvérszervezet testületileg csatlakozott a sváb hallgatói közösséghez.⁷¹ Ettől kezdve tehát csakugyan együttesen alkották a magyar korona országaiból való németek hallgatói egyesületét, mely ily módon csaknem megduplázódott taglétszámmal, mintegy félszáz egyetemistát tömörített. Az *Akademische Blätter*, a szász hallgatói szervezet addigi orgánuma, immáron a „Vereinigung deutscher Hochschüler aus den Ländern der ungarischen Krone” hivatalos lapjává vált, s az év őszétől az „*Organ der deutschen Hochschüler aus Ungarn*” alcímet viselte.⁷² Egyidejűleg az egyesület külsőségeiben is változás állott be. Módosították a szabályzat és az eskü szövegét, amelybe ekkor került be, hogy a tagság egyebek mellett azon fog munkálkodni, „[...] hogy a német egység és népközösség gondolata magyarországi népünk térben és gondolkodásban egymástól elválasztott fiaiban teljes győzelemre jusson [...]” Az erdélyi szász egyetemisták e lépése egyben azt is bizonyította, hogy a hazai német politizálásban mind nagyobb szerephez jutó Rudolf Brandsch és a „zöldszászok” koncepciója magával ragadta (egyben radikalizálta) a fiatal német értelmiséget, mely előreláthatóan a jövő német nemzetiségi politizálásának letéteményese, vagyis az új hazai „német politikai elit”

⁷⁰ SENZ, 1977. 206–207. – Az egyesület közgyűlésén történt határozatról a délvidéki német nyelvű sajtó is beszámolt: Ein Verein der Deutschen aus Ungarn in Berlin. *Deutschungarischer Volksfreund*, 1909. július 16. 4.

⁷¹ Az egyesülésben különleges érdemei vannak a sváb hallgatói egyesületet 1910-ben elnöklő Stephan Kraft jogászhallgatónak, akit az (ekkor 45 főnyi) tagság az április 11-i tisztújító ülésén választott meg vezetőjéül. Vö. Vereinigung deutscher Hochschüler aus den Länder der ungarischen Krone in Wien. *Deutschungarischer Volksfreund*, 1910. április 29. 5. – Kraft már a II. világháború után – Balduin Saria által – közzétett visszaemlékezésében így ír minderről: „A bécsi szász hallgatótársaimhoz intézett szenvedélyes felhívásom, mely össznémet alapon álló testvéri összefogásra szólított fel a magyarországi német ifjúság elnemzetietlenedése elleni harcban, azzal az örömteli sikerrel járt, hogy az erdélyi főiskolások feloszlatták régi szász hallgatói egyesületüket és egyesültek a svábokkal a »Vereinigung deutscher Hochschüler aus den Ländern der ungarischen Krone« keretében. [...] Úgyünk ezzel sokat nyert, mivel a bölcs és körültekintő erdélyi szászokat immáron a szász egyetemi ifjúság is nyomás alá helyezte, hogy a többi [értsd: Erdélyen kívüli] magyarországi németekkel szolidaritást vállaljanak a német ifjúság szisztematikus elnemzetietlenítése elleni harcban.” Vö. SARIA, Balduin: Stephan Kraft und die Gründung der Deutsch-ungarischen Schulsstiftung. *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 1959/4. 185–189, 187. (A továbbiakban: SARIA, 1959.) [A forrásközlemény Kraft Sariahoz írott 1954. július 26-i levelét publikálja.]

⁷² Bericht über die Vereinstätigkeit im Studienjahre 1909/10. *Deutsch-Ungarn. Mitteilungen des Vereines zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn*, I. évf./1. füzet [1912. február 1.]. 14–15., 15. – A március 18-i jubileumi ünnepség és a két hallgatói egylet egyesülése kapcsán: uo. 14.

lesz. A bécsi példa pedig ragadósnak bizonyult. A délvidéki német sajtó⁷³ már a következő év elején arról számolt be, hogy a tanulmányaikat a magyarországi felsőoktatásban folytató (a nemzetiségi politizálástól mind-addig distanciát tartó) német egyetemisták is mozgolódni kezdtek: egy Otto Mayer nevű medikus-hallgató Budapesten „deutschnational” szellemiségű asztaltársaságot alakított.⁷⁴

A bécsi hallgatói egyesület tevékenységének egy másik fontos szegmensét alkotta (az alapvetően politikai célzatú propagandatevékenység mellett) az a széleskörű szervező és előkészítő munka, mely a tehetséges délvidéki sváb gyermekeket – alapszintű tanulmányaik végeztével – a magyarosítási tendenciáknak sikeresen ellenálló erdélyi szász középiskolákba igyekezett irányítani. Az ötlet maga – melynek inkább spontán mint szervezett előzményei még az előző évszázad végére nyúlnak vissza, ám megfelelő anyagi eszközök híján a paraszt-szülők nem tudták azt finanszírozni – az egyesület 1907-es indiai (Szerémség) nyári gyűlésén nyert kidolgozást. Eszerint költségeik fedezésére a kiválasztott diákok ösztöndíjat kapnának, s valamelyik erdélyi szász gimnázium mellett akár még egy „délvidéki sváb diákotthon” (Konvikt) létesítése is szóba jöhetne. Mindezt fedezni egy alapítványból lehetne, amelybe az ügyet felkaroló hazai német települések fizetnének be tartósan évi 10 koronát. A lelkesedést hűen tükrözi, hogy már magán a gyűlésen sikerült 503 koronát összekalapozni India, Ruma, Ó-Pazova, Vinkovci, Jarmina, Bulkesz, Hódság, Bresztovác, Pancsova, Zimony, sőt Belgrád jelenlévő képviselőitől.⁷⁵ Noha az akció átmenetileg elakadt (a terv – s egyben az egyesület – egyik fő motorja, Stephan Kraft jogász-hallgató katonai szolgálatra behívása miatt), 1910-ben mégis sikerült az első sváb diákokat – hét bácskai parasztgyereket – elhelyezni Erdélyben.⁷⁶

⁷³ A hazai német sajtóról áttekintést ad SEEWANN, Gerhard–PORTMANN, Michael: *Donauschwaben. Deutsche Siedler in Südosteuropa*. Ulm, Donauschwäbisches Zentralmuseum, 2018. 148–152. – Ld. még KRISCHAN, Alexander: *Die deutsche periodische Literatur des Banats. Zeitungen, Zeitschriften, Kalender, 1771–1971*. München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1987. 7–14., a délvidéki „deutschnational” lapok kapcsán 11–12.

⁷⁴ Tischgesellschaft deutscher Hochschüler Ungarns in Ofenpest. *Deutschungarischer Volksfreund*, 1911. január 13. 3. – A századforduló Budapestjén egy népiségi célokot követő német hallgatói mozgalom persze nem tudott mélyebb gyökeret verni: „[...] a budapesti sváb főiskolások körében is német élet bontakozott ki; s ez Zágrábban sem volt másként. Az általános viszonyok azonban sem a magyar, sem a még fiatal zágrábi egyetemen nemigen voltak alkalmasak e hallgatók szervezeti összefogására.” Vö. OBERKERSCH, 1961/1–2.

⁷⁵ IDGL, Steinacker-hagyaték, XXX.113, Stephan Kraft levele Steinackerhez, India, 1907. augusztus 3. – A gyűlésről az egyesület jegyzője, Ernst Waidl ad Steinackernek alapos beszámolót szeptember 10-i levelében, amelyből részletesen idéz SENZ, 1977. 208.

⁷⁶ Kraft visszaemlékezése szerint az első hét kisdíakot ő – mint a hallgatói egyesület feje – személyesen kísérte az 1910/11-es tanév indulásakor Erdélybe, ahol – az épp akkor a magyar országgyűlésbe megválasztott – Rudolf Brandsch segítségével a nagyszebeni, medgyesi és segesvári szász középiskolákban helyezte el őket. Vö. SARIA, 1959. 188. – Az akció a kezdetétől, 1910-től, a monar-

A támogatók között ekkorra már ott találjuk a németországi és ausztriai pángermán egyesületeket is. Kimondottan nekik szólt, az ő áldozatvállalásukat kívánta felébreszteni a hallgatói egyesületet 1910-ben elnöklő⁷⁷ Stephan Kraft a magyarországi német népi öntudat kifejlődésének lassúságát megmagyarázó, s egy saját sváb értelmiségi réteg kinevelését előrevetítő 12 oldalas programirata.⁷⁸ Ebben egyebek közt azt bizonygatja, hogy Erdély német gimnáziumainak használata a legkézenfekvőbb és egyben a leggyorsabb megoldás. Az innen kikerülő, immár német öntudatú ifjak közül akár már 30–40 is elegendő lehet ahhoz megyénként, hogy adott esetben (pl. egy választási küzdelemben) politikailag is kedvező elmozdulások következzenek be. Száz sváb ifjú erdélyi taníttatásához – évi 200–250 márkás ösztöndíjjal kalkulálva [márkával, hisz németországi körökhöz szól az irat!] – viszonylag kis összeg, mindössze 20–25 ezer márka volna szükséges, persze nyolc éven át biztosítva.⁷⁹ Márpedig mindez nem csupán a magyarországi németiség, de akár Berlin számára is óriási nyereséggel jár. „A sváb kolonisták csodálatos népi ereje, [...] megszabadítva az idegen büvölet alól és saját nemzeti célok mentén befogva, fölöttébb erős támaszt nyújt a német kulturális és gazdasági befolyás kiterjesztéséhez a Duna-medencében, s egyben a legjobb biztosítékot arra, hogy Magyarország tartósan a német hatalmi tömbhöz kötődjön, a magyarok pedig a Bismarck-féle német–magyar sorközösség-gondolat jegyében a szlávok ellen forduljanak.”⁸⁰ A pángermán

chia összeomlásáig, 1918-ig, „nagyjából 100 fiatal svábnak tette lehetővé, hogy Erdélyben német középiskolába járhasson.” Vö. OBERKERSCH, 1960/52.

⁷⁷ OBERKERSCH, 1960/52.

⁷⁸ KRAFT, Stephan: *Denkschrift über die Möglichkeit, die deutschungarische studierende Jugend einer ferneren Magyarisierung zu entziehen*. Wien, 1911. (A továbbiakban: KRAFT, 1911.) – Az ifjú jogászhallgató a „vér szavára” [„Stimme des Blutes”] hivatkozva kéri a megsegítését azoknak a sváb telepeseknek, „[...] akik nem is oly rég hagyták el a német anyaföldet, ám mégis oly sok évig, teljesen elfelejtve, a Mutter Germania mostohagyermekéivé lettek [...] a németiségük megtartásáért vívott kemény harcban.” Az egyesületek illetve magánszemélyek részéről érkező pénzübeli támogatást a „Zentralbank deutscher Sparkassen” bécsi (I. kerületi) fiókjába kéri továbbítani a „Deutschungarische Schulstiftung” számlájára. KRAFT, 1911. 11. és 12. – A „*Denkschrift*” szövegének közzététele a *Lymbus*-ban (e sorok írójától) folyamatban van.

⁷⁹ KRAFT, 1911. 10.

⁸⁰ KRAFT, 1911. 8. – E sorközösség gondolata – igaz, egyenlőtlen felek együttműködéseként – a századforduló német külpolitikai gondolkodásának szilárd építőköve volt. Bismarcknak tulajdonítják a mondást, miszerint „a Duna és a Kárpátok között élnek a magyarok. Számunkra ez ugyanannyit jelent, mintha németek laktának ott, hiszen az ő sorsuk a miénkhez kapcsolódik: velünk együtt élnek tovább, vagy buknak el.” Vö. IFJ. BERTÉNYI Iván: Szövetség életre-halálra vagy érzelmentes érdekközösség? A magyarok Németország-képe 1848-tól az első világháborúig. In: *Újrakezdekés krónikája. Magyar–német diplomáciai kapcsolatok*. Szerk. UJVÁRY GÁBOR–PRÖHLE Gergely. Budapest, Corvina, 2001. 31–56, 54. – Ld. továbbá SCHÖDL, Günter: Ungarns „Deutsche Bewegung” und mitteleuropäische Politik am Vorabend des Ersten Weltkrieges. *Südostdeutsches Archiv*, 17/18 (1974/75). 108–129. – Bismarck inkább fékező, a túlzó pángermán körök igényeit tompító, Magyar-

törekvéseket a pánszláv veszélyre hivatkozva támogatni; mindez a németországi célközönség szemében tudhatott valamelyest szimpátiát kiváltani, a sérülékeny pozícióit óvó magyar politikai elit szemében azonban aligha erősítette a sváb népi önvédelem kezdeményezését.

A *németajkú* középiskolai ifjúság *német érzelművé* nevelése érdekében a hallgatói egyesület kezdeményezésére megindult adománygyűjtés révén befolyó tőke számára egy alapítvány („Deutschungarische Schulstiftung”) jött létre,⁸¹ melynek kezelését kezdetben a hallgatói egyesület és a Német Néppárt közösen látta el, ám nemsokára (1911 februárjában, Bécsben) egy testület állt fel e célból, a „Deutschungarischer Kulturrat”.⁸² Elnökké az „Erzschwabot”, Adam Müller-Guttenbrunn, az adminisztratív feladatokért felelős jegyzővé pedig az egyetemi ifjúságot képviselő Bruno Kremlinget választották.⁸³

Ezzel vált teljessé a hazai németség nemzeti öntudatra ébresztése és átfogó politikai mozgalmának kiépítése érdekében elindított számos lokális kezdeményezés közül a Bécs vonzáskörzetében csoportosuló erők (egymással szorosán összefonódó) hálózata. A hallgatói egyesület működése, mint láttuk, már a századfordulón – tény-

ország állami stabilitását aláaknázni semmi esetre sem akaró politikai koncepciójával, illetve az egymáséval sem feltétlenül harmonizáló németbirodalmi és osztrák nagynémet szervezetek törekvéseivel kapcsolatban ld. TOKODY Gyula: A pángermánizmus és a dualizmuskori Magyarország. *Történeti tanulmányok [A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa]*, IX (2001). 45–61, különösen 47–48. (A továbbiakban: TOKODY, 2001.)

⁸¹ Az alapítvány – annak kezdeményezője, Kraft szavaival – „[...] átvette a sváb nevelésügy intézését a szász iskolákban, egészen a szerencsétlenséget hozó 1918-as évig [Unglücksjahr 1918]. [...] Ha nem jött volna az első világháború, s vele az Osztrák–Magyar Monarchia szétverése, úgy a dunai térség fenyegetett németsége a maga nemzeti, kulturális és politikai emancipációjához ezen az úton eljutott volna.” SARIA, 1959. 188. – Ld. még SENZ, 1977. 212–219.

⁸² GRUBER, Ferdinand Ernst: Der Deutsch-ungarische Kulturrat. *Südostdeutsches Archiv*, 3 (1960). 106–127. (A továbbiakban: GRUBER, 1960.)

⁸³ A testület személyi hátterét világosan láttatja az első – már március elején – lebonyolított ülése, ahol mindenki jelen volt, aki a magyarországi németség új szemléletű politikai mozgósításában bármilyen szerepet vállalt. A nagy öregek, Steinacker és Müller-Guttenbrunn, a szervezés motorjaiként működő egyetemisták, Kraft és Kremling, az erdélyi szászokkal való kapcsolat megtestesítője, Rudolf Brandsch, a délvidéki sváb mozgalmat összefogó Német Néppárt vezetői, Ludwig Kremling és Eduard Rittinger, a nyugat-magyarországi németeket megjelenítő Karl Wollinger, az Alldeutscher Verband neves publicistái, Paul Samassa és (az erdélyi szász) Lutz Korodi, továbbá a bécsi VDU elnöke, Josef Patry. – A „Kulturrat” üléseinek iratanyaga Roderich Müller-Guttenbrunn (az „Erzschwabot” legfiatalabb fiúgyermeké) hagyatékában fennmaradt. Vö. GRUBER, 1960. 106. – A hallgatói egyesület itt említett két tagjának (Kraft és Kremling) működése kapcsán számos dokumentumot tartalmaz a bácskai sváb származású Franz Hamm – nemzetisége képviselőként a belgrádi majd a budapesti parlament tagja, utóbb a kitelepített németek NSZK-beli szervezeteinek motorja – hagyatéka, amit szintén a tübingeni Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde (IDGL) őriz.

legesen 1900-ban, formailag már 1899-ben – elindult. Valamivel később, 1907 legelején állt fel egy temesvári újságíró, Nikolaus Wehner vezetése alatt a bécsi „Schwabenverein” – hivatalos nevén a „Verein der Banater Schwaben in Wien” –,⁸⁴ mely a császárvárosban honos délvidéki svábokat kívánta összefogni és gyökérverésüket segíteni, miközben az otthoniakkal való lelki közösség fenntartására rendezvényeket, társasági összejöveleteket, dalárdát, egyesületi könyvtárat szervezett. Tevékenysége alapvetően karitatív volt, a tagok pedig rászoruló sváb földijeiket a kapcsolati tőke mellett még anyagi támogatásban is részesítették (különösen már a háború idején a frontról visszatérőket), ugyanakkor erős közösségtudatuk inkább apolitikus jellegű volt; a szakirodalom szerint a szervezet „a német mozgalmon belül nem játszott szerepet”.⁸⁵

Ugyanez év tavaszán azonban egy épp politikai téren igen aktív, radikális szervezet is létrejött Bécsben, melynek alakuló ülésén a hallgatói egyesület demonstratív módon testületileg részt vett,⁸⁶ az idős Steinacker pedig be is lépett.⁸⁷ A „Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn” (VDU) – megszületéséről a *Pester Lloyd* is beszámolt⁸⁸ – az osztrák Schönerer „deutschnational” és „alldeutsch” eszméinek követőjeként a magyarországi németiség népi állományának megóvása és nemzeti öntudatának felébresztése mellett további fontos céljának tekintette a mintegy 350 ezernyi németnek otthont adó Nyugat-Magyarország elszakítását és az osztrák birodalomfélhez csatolását.⁸⁹ Az egyesület – harcos elnöke, Josef Patry⁹⁰ és lapja, az 1912 óta megjelenő *Deutsch-Ungarn* révén – az érdekképviselő kimondottan konfrontatív irányát képviselte. A pángermán uszításon túlmutató társadalmi kapcsolataiban azonban nemigen voltak Magyarország irányában,⁹¹ így sem ő, sem a pángermán

⁸⁴ *Die Donauschwaben zwischen gestern und heute. Festschrift zur Fünfzig-Jahr-Feier des Schwabenvereins Wien.* Szerk. BRITZ, Nikolaus. Wien, Hauptverein der Donauschwäbischen Landsmannschaft in Wien, Niederösterreich und Burgenland, 1957.

⁸⁵ SENZ, 1977. 198.

⁸⁶ Német propaganda. *Az Újság*, 1907. március 13. 3.

⁸⁷ Így a szervezet közgyűlésére is meghívót kapott. IDGL, Steinacker-hagyaték, IV.391.

⁸⁸ Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Oesterreich [a cím hibás, helyesen: in Ungarn – O.L.]. *Pester Lloyd. Abendblatt.* 1907. március 12. 4. – A budapesti német nyelvű napilap a bécsi egyesület Magyarországra küldött felhívását látva azonnal veszélyt kiáltott: Die pangermanische Agitation in Ungarn. *Pester Lloyd. Morgenblatt.* 1910. május 13. 4.

⁸⁹ Josef Patry: Westungarn zu Deutsch-Österreich. *Alldeutsches Tagblatt*, 1906. június 17. 1.

⁹⁰ Az egykori bécsi népiskolai tanár érdemeit („Wegbereiter des Heimkehres des Burgenlandes”) ma emléktábla őrzi az osztrák fővárosban, egykori Schulgasse-i lakóháza falán. – A Steinackerrel való együttműködésük vonatkozásában ld. IDGL, Steinacker-hagyaték, I.33 (44), Brief und Aufruf vom „Vereine zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn”. Wien, 1909. október 11.

⁹¹ Jól jelzi ezt, hogy a szervezet „mintegy 1800 tagjából 1400 a magyar határokon kívül élt”. Vö. TOKODY, 2001. 54.

stigmát (egyebek mellett a vele való partnerség miatt) magára vonó Német Néppárt⁹² nem lelt szimpátiára az elvitatott Nyugat-Magyarországon. A magyarországi sváb politikai élet bécsi kvartettjének negyedik csápjaként tekinthetünk a főtebb bemutatott „Deutschungarischer Kulturrat”-ra, mely 1911 legelején – épp az egyetemi ifjúság hathatós közreműködése nyomán – szerveződött meg.⁹³

E sokkarú, összefonódó szerveződés, a maga mintegy félszáz német egyetemistájával, s persze a hallgatói egyesületet belülről – tiszteletbeli tagként, „öregúrként” – illetve kívülről támogató patrónusok táborával, valamint a politikai harcot az egyes magyarországi településterületeken (egyebek mellett a Német Néppárt vezérkarában) folytató aktív politikusok közösségével, együttesen mintegy száz főnyi képzett és elkötelezett német értelmiségit tudott a soraiba gyűjteni.⁹⁴ Tömegbázisként e nagyságrend nyilván kevés lett volna, azonban politikai vezérkarként, a szerveződőben lévő német nemzetiségi mozgalom irányító elitjeként mindez igenis figyelemreméltó eredmény. Különösen annak fényében, hogy az ő kitermelésükre irányuló szisztematikus munka a többi magyarországi nemzetiség hasonló mozgalmához képest jelentős fáziskéséssel, csupán a századfordulón vette kezdetét.

A hallgatói egyesület léte s tevékenysége kulturális és persze politikai tekintetben is nagy fontossággal bírt. Ám még nagyobb volt a jövőbe mutató hatása. A népi öntudatukban mindaddig visszamaradott dél-magyarországi svábok e fiatal értelmiségi rétege valódi szellemi elitté vált, felismerte a maga felelősségét, és beleszólást követelt népe sorsának alakításába. Erre ugyan érdemben csak 1918 után kerülhetett sor, amikor az impériumváltás mellett a nemzetiségi vezérkarban is váltás – generációváltás – zajlott le, és az ekkor beérő, harcosabb, a népi elkülönülésre és önszerveződésre nagyobb súlyt helyező sváb politikai garnitúra lépett atyái örökébe. Legalábbis a magyar múlttal szakító délszláv és román utódállamokban, mert a csonka Magyarország német nemzetiségi mozgalmában csak a ’30-as évek közepére tört utat magának a feltörekvő radikális fiatal német generáció, csupán ekkor leszámolva a dualizmus korából megörökölt „hungarus” és „deutschungar” identitással. A mintát azonban ők is a századfordulón szerveződő, a német öntudatot büszkén felvállaló fiatal értelmiségi körtől, részben az itt tárgyalt német hallgatói egyesülettől kapták.

⁹² A párt céljaihoz ld. Programm der Ungarländischen deutschen Volkspartei. *Deutschungarischer Volksfreund*, 1907. március 15. 1–2.

⁹³ A Bécs vonzáskörzetében szerveződő magyarországi német mozgalmi háló jelenlétére rámutat TILKOVSKY Loránt: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989*. Budapest, Kosuth, 1989. 29.

⁹⁴ SENZ, 1977. 211–212. – A szerző a német mozgalmat vivő gárdát „legalább 120 emberre” teszi.